

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Warszawa, dnia 1 lipca 2022 r.

Poz. 7040

UCHWAŁA NR XLVIII/345/2022 RADY POWIATU W OSTROŁĘCE

z dnia 25 maja 2022 r.

w sprawie przyjęcia programu opieki nad zabytkami dla powiatu ostrołęckiego pn. „Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego na lata 2022-2025”

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt. 7 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2022 r., poz. 528, z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840) – *uchwala się, co następuje:*

§ 1. Przyjmuje się „Powiatowy Program opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego na lata 2022-2025”, w brzmieniu określonym w załączniku do uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu w Ostrołęce.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego.

Wiceprzewodniczący Rady Powiatu

Stanisław Subda

Załącznik
do Uchwały Nr LVIII/345/2022
Rady Powiatu w Ostrołęce
z dnia 25 maja 2022 r.

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU OSTROŁĘCKIEGO NA LATA 2022-2025

Opracowanie:
Starostwo Powiatowe w Ostrołęce
Wydział Promocji i Rozwoju

Ostrołęka 2022 r.

Spis treści

Wstęp.....	3
Podstawa prawna opracowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami	4
Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	5
Konstytucja.....	5
Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	6
Przepisy wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków	11
Pozostałe akty prawne	13
Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody ochrony dziedzictwa kulturowego ...	14
Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	15
Strategiczne cele polityki Państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	15
Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa	21
Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	25
Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu	27
Charakterystyka powiatu ostrołęckiego.....	27
Krajobraz kulturowy i dziedzictwo niematerialne.....	32
Gminy powiatu wraz z charakterystyką dziedzictwa kulturowego	35
Prawne formy ochrony zabytków.....	71
Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami.....	85
Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu: analiza szans i zagrożeń.....	86
Analiza SWOT	87
Założenia programowe	89
Priorytety programu opieki nad zabytkami	89
Kierunki działań i zadania programu opieki nad zabytkami	89
Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego	93
Zasady oceny realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego na lata 2022-2025	93
Źródła finansowania Programu	94
Bibliografia.....	95
Spis rycin.....	97
Spis fotografii	97
Spis tabel	98

Wstęp

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe powiatu ostrołęckiego. Program ma na celu wskazanie zasadniczych kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami wraz z popularyzacją dóbr kultury i środowiska w latach 2022-2025. W szczególności dokument ma posłużyć koordynacji przedsięwzięć podejmowanych w powiecie na rzecz opieki nad zabytkami, przy poszanowaniu kompetencji własnych samorządów gminnych, oraz stworzeniu płaszczyzny do współpracy nie tylko z prywatnymi właścicielami zabytków czy ich użytkownikami, ale również z lokalną społecznością oraz wszystkimi innymi podmiotami zaangażowanymi w działania na rzecz ochrony dóbr kultury.

Założenia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami (zwanego w dalszej części opracowania Programem) opierają się na misji włączenia problemów z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami do systemu zadań strategicznych powiatu. Za priorytety uznano ochronę dziedzictwa kulturowego przy wykorzystaniu potencjału przyrodniczego powiatu, promocję i edukację oraz tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym. Zaplanowane działania skierowane są głównie na zahamowanie procesów degradacji zabytków i w miarę możliwości doprowadzenie ich stanu do poprawy, przy jednoczesnym zwiększeniu atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu i równoległym budowaniu baz wiedzy o lokalnych zasobach dziedzictwa kulturowego. Realizacja wskazanych zadań odbywać się będzie z uwzględnieniem uwarunkowań krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego oraz uwarunkowań ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.

Istotne znaczenie w Programie odgrywa postulat pobudzenia w mieszkańcach powiatu świadomości wspólnoty kulturowej i wzmocnienia ich tożsamości z miejscem zamieszkania. Uwrażliwienie na przedmiotowe kwestie, chociażby poprzez zaplanowane działania o charakterze informacyjnym i edukacyjnym, powinno spowodować poprawę stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego. Natomiast upowszechnienie wiedzy o zabytkach oraz eksponowanie i promowanie dóbr kultury powiatu w kraju i poza jego granicami może znacznie przyczynić się do zwiększenia zainteresowania regionem pod względem turystycznym, co w konsekwencji przełoży się również na lokalną gospodarkę. Ponadto, wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych zacieśnia więzy, sprzyja integracji i minimalizuje niektóre negatywne skutki globalizacji.

Podstawa prawna opracowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami został opracowany w związku z realizacją ustawowych zadań powiatu wynikających z ustawy z dnia 5 czerwca 1998 o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 920, z późn. zm.) oraz zadań o charakterze ochronnym z ustawy dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710, z późn. zm.).

Zgodnie art. 4 ust. 1 pkt 7 ustawy o samorządzie powiatowym, powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Mają one charakter komplementarny i dotyczą tych celów, których z określonych względów nie można realizować na szczeblu gminy. Równolegle, w myśl art. 87 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawodawca zobowiązał zarządy powiatów do sporządzania czteroletnich powiatowych programów opieki nad zabytkami. Programy te, zgodnie z art. 87 ust. 2, mają na celu w szczególności:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Powiatowy program opieki nad zabytkami przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Natomiast z realizacji programu zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu (art. 87 ust. 5).

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Polski system prawny gwarantuje ochronę całości dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), tworząc szereg regulacji zarówno na poziomie ustawowym, jak i na poziomie aktów wykonawczych.

Konstytucja

Najważniejszym aktem prawnym nakładającym na Państwo obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego i przekazania go kolejnym pokoleniom jest **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.** (Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483, z późn. zm.). Już w **Preambule** ustawodawca wyartykułował przedmiotowy obowiązek następująco: „[...] my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej [...] wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku [...] ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej...”.

W **art. 5 Konstytucji RP** znajdziemy odniesienie do obowiązku strzeżenia dziedzictwa narodowego: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

W **art. 6 Konstytucji RP** ustawodawca wskazuje istotę i obowiązek ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego. Zgodnie z art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Natomiast w myśl art. 6 ust. 2: „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Zgodnie z brzmieniem **art. 73 Konstytucji RP**: „Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”.

Ustawa zasadnicza mówi nie tylko o odpowiedzialności konstytucyjnej Państwa, ale również nakłada taki obowiązek na każdego obywatela, wskazując w **art. 82**, że „Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska

o dobro wspólne”, a w art. 86, iż: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Podstawowym aktem prawnym regulującym kwestie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710, z późn. zm.). Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. W art. 3 ustawa wprowadza definicje zabytku, zabytku nieruchomego, zabytku ruchomego oraz zabytku archeologicznego.

Zgodnie z brzmieniem art. 3 ww. ustawy zabytek to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w punkcie 1 (odesłanie do definicji zabytku). Natomiast zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w punkcie 1 (odesłanie do definicji zabytku). Zabytek archeologiczny zaś, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Ustawa rozróżnia kompetencje i obowiązki w działaniach przy zabytkach na ochronę i opiekę. Ochrona zabytków polega na podejmowaniu działań przez organy administracji publicznej, a opieka należy do obowiązków właścicieli zabytków.

Zgodnie z art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami **ochrona zabytków** polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Natomiast **opieka nad zabytkiem**, w myśl art. 5 przedmiotowej ustawy, sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega w szczególności na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Zgodnie z art. 6 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) **zabytki nieruchome**, będące w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) **zabytki ruchome**, będące w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) **zabytki archeologiczne**, będące w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków, w myśl z art. 7 ustawy, są:

- 1) **wpis do rejestru zabytków** – do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek,
- 2) **wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa** – na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:
 - a) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzi w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,

- c) wewnątrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
- d) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w punkcie 2 lit. c i d, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- e) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- f) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w punkcie 2 lit. a i b, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- g) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- h) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w punkcie 2 lit. a, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- i) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- j) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
- k) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- l) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,
- m) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- n) innych kategorii, niewymienionych w punktach powyżej, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro.

Wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa dokonuje się na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

- 3) **uznanie za pomnik historii** – Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.
- 4) **utworzenie parku kulturowego** w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć rada gminy na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- 5) **ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.**

Zgodnie z art. 18 ustawy ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się również przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje **organy ochrony zabytków** z wyszczególnieniem ich kompetencji. Zgodnie z treścią art. 89 przedmiotowej ustawy są nimi: minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków, oraz wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków, zaś wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

W art. 87 ustawa formułuje obowiązek sporządzenia na okres 4 lat powiatowego programu opieki nad zabytkami i nakłada go na zarząd powiatu. Podstawą sporządzenia wskazanego wyżej programu, w rozumieniu art. 21 ustawy, jest ewidencja zabytków.

Dotacje

Zgodnie z art. 81 ustawodawca dopuszcza możliwość udzielania przez organ stanowiący powiatu dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. W latach 2018-2021 działania związane z renowacją zabytków na terenie powiatu ostrołęckiego były realizowane przy wsparciu dotacji zewnętrznych, w głównej mierze pozyskanych od Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Samorządu Województwa Mazowieckiego, ale także m.in. ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Beneficjentami środków finansowych były głównie parafie z terenu powiatu, a środki finansowe przeznaczane były głównie na działania związane z wymianą pokrycia dachowego, modernizacją elewacji zewnętrznych, jak również renowacją elementów wyposażenia wnętrza kościołów.

20 sierpnia 2018 r. Rada Powiatu w Ostrołęce przyjęła Uchwałę Nr XLIX/355/2018 w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze Powiatu Ostrołęckiego. W oparciu o tę uchwałę w latach 2018-2021 ze środków budżetu powiatu ostrołęckiego przyznane zostały 22 dotacje na łączną kwotę 1 200 000 złotych.

Przepisy wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U.2017.1674 z dnia 2017.09.01);
2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz.U.2017.1384 z dnia 2017.07.17);

3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz.U.2017.928 z dnia 2017.05.11);
4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz.U.2015.1275 z dnia 2015.09.01);
5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz.U.2014.110 z dnia 2014.01.22);
6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U.2021.56 z dnia 2021.01.11);
7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U.2011.89.510 z dnia 2011.04.29);
8. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U.2019.1470 z dnia 2019.08.06);
9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U.2020.1901 z dnia 2020.10.28);
10. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz.U.2004.124.1304 z dnia 2004.06.02);
11. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U.2004.30.259 z dnia 2004.02.27);
12. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U.2004.71.650 z dnia 2004.04.21);
13. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U.2004.75.706 z dnia 2004.04.23)
14. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U.2004.212.2153 z dnia 2004.09.29);

15. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz.U.2004.102.1066 z dnia 2004.05.01).

Pozostałe akty prawne

1. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2020 r. poz. 920, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.05.25);
2. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2021 r. poz. 741, z późn. zm., t.j. z dnia 2021.04.22);
3. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r. poz. 1899, z późn. zm., t.j. z dnia 2021.10.21);
4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r. poz. 1973, z późn. zm., t.j. z dnia 2021.10.29);
5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2021 r. poz. 1098, z późn. zm., t.j. z dnia 2021.06.21);
6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2021 r.23 poz. 2351, z późn. zm., t.j. z dnia 2021.12.20);
7. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.02.07);
8. Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2021 r. poz. 1062, t.j. z dnia 2021.06.14);
9. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2020 r. poz. 1057, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.06.18);
10. Ustawa z 14 lipca 1983 r o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 r. poz. 164, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.02.03);
11. Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2021 r. poz.485., t.j. z dnia 2021.03.17);
12. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2020 r. poz. 902, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.05.21);
13. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479, z późn. zm., t.j. z dnia 2019.08.07);
14. Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2020 r. poz. 1947, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.11.04);

15. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 r. poz. 2337, t.j. z dnia 2018.12.13);
16. Ustawa z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno-prywatnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 711, z późn. zm., t.j. z dnia 2020.04.21).

Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody ochrony dziedzictwa kulturowego

1. Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212) oraz Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r. do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 248),
2. Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106),
3. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190),
4. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018),
5. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz. U. z 2007 r. Nr 215, poz. 1585),
6. Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564),
7. Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 210),
8. Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98).

Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Strategiczne cele polityki Państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami sporządzono przy uwzględnieniu zewnętrznych uwarunkowań ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego, przez co należy rozumieć opracowania o charakterze strategicznym właściwym tematyce ochrony dóbr kultury na szczeblu krajowym i wojewódzkim.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004-2020

Głównym celem strategicznym Narodowej Strategii Rozwoju Kultury jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturowego regionów w Polsce, m.in. poprzez zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochronę zabytków. Zrównoważony rozwój kultury podniesiono do roli najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, która określa całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, warunkuje tożsamość narodową i zapewnia ciągłość tradycji i rozwoju regionów. Jako cele uzupełniające wskazano: wzrost efektywności zarządzania sferą kultury, zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury, wzrost udziału kultury w PKB, zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochronę zabytków, modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury, wzrost uczestnictwa w kulturze, rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych, efektywną promocję twórczości, promocję polskiej kultury za granicą, ochronę własności intelektualnej i walkę z piractwem, wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury oraz rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Wśród kierunków działań zmierzających do realizacji ww. celów wskazano między innymi: kompleksową rewaloryzację obiektów zabytkowych, ich adaptację na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, społeczne, jak również zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości, promocję potencjału kulturowego regionów oraz tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej.

Instrumentami realizacji Narodowej Strategii Rozwoju Kultury są: inicjatywa ustawodawcza, Narodowe Programy Kultury, programy operacyjne oraz wieloletnie programy inwestycyjne i inne dokumenty odnoszące się do kultury.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS)

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 stanowi kontynuację i aktualizację przyjętej uchwałą nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne;
2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich;
3. Zwiększenie wykorzystania potencjału kulturowego i kreatywnego dla rozwoju.

W odniesieniu do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami istotne znaczenie ma cel szczegółowy strategii *„Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich”* w ramach którego wyróżniono następujące priorytety:

1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze;
2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury;
3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury;
4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę;
5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Jednym z kluczowych obszarów i kierunków działań w zakresie rozwoju kapitału społecznego jest szeroko rozumiana ochrona dziedzictwa kulturowego. Zdefiniowana jest ona w SRKS w ramach omawianego celu szczegółowego jako działanie priorytetowe nr 2 pn. *Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury*. Inicjując działania ochronne zwiększa się dostępność tegoż dziedzictwa, co z kolei przekłada się na zwiększone poczucie tożsamości społeczeństwa, przywiązanie do regionu czy budowanie i utrwalanie przynależności lokalnych i ponadlokalnych społeczności do określonych wspólnot. Zwiększenie dostępności dóbr kultury i dziedzictwa przynosi ponadto szereg wymiernych korzyści, takich jak rozwój infrastruktury muzealniczej, pobudzanie turystyki kulturowej, a także powstawanie i rozwój miejsc związanych z nauką i kultywowaniem tradycji. W ramach przedmiotowego obszaru priorytetowo traktowane są wszelkie działania inwestycyjne związane z zachowaniem obiektów zabytkowych oraz usprawnieniem systemu ochrony zabytków. Priorytet ten znajduje swoje odzwierciedlenie w dokumentach

i programach o znaczeniu centralnym – przede wszystkim w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 (KPZK)

Koncepcja jest najważniejszym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju do 2030 roku, określono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania kraju oraz wskazano zasady, według których działalność człowieka powinna być realizowana w przestrzeni. Cel strategiczny Koncepcji zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 brzmi następująco: *„Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie”*. Osiąganie tego celu musi się odbywać z zachowaniem spójności przyrodniczo-kulturowej służącej realizacji konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju.

Koncepcja wskazuje najistotniejsze problemy zagospodarowania polskiej przestrzeni i konkretne działania w 6 obszarach tematycznych, ściśle ze sobą powiązanych i dopełniających się:

1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.
2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.
3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.
4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.
5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej na zagrożenia naturalne i utratę bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa.
6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Celem strategicznym polityki regionalnej, zdefiniowanym w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego, jest efektywne wykorzystywanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągania zrównoważonego rozwoju kraju, co będzie tworzyć warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym. KSRR ustala 3 szczegółowe cele:

1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.
2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.
3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach celu „Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym” jednym z kierunków interwencji jest „Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów”. Infrastruktura społeczna to zagadnienie pojawiające się w opisie powyższego działania. W strategii podkreślono, że w zakresie infrastruktury kultury celem będzie stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze. Poprawa dostępności obejmie infrastrukturę obiektów zabytkowych i miejsc kultury.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 zakłada, że dzięki rozwojowi lokalnemu w wymiarze społeczno-kulturowym, gospodarczym oraz ekologicznym i przestrzennym, a także działaniom wyrównawczym na rzecz zwiększania dostępu do usług publicznych, obszary wiejskie staną się lepszym miejscem do życia, lepiej wykorzystującym dziedzictwo kulturowe i walory środowiska przyrodniczego. Podniesie to atrakcyjność turystyczną i inwestycyjną oraz zwiększy stopień zintegrowania z uwagi na wzmocnioną tożsamość lokalną.

Krajowa Polityka Miejska do 2023 roku

Krajowa Polityka Miejska to dokument wyznaczający kierunki rozwoju polskich miast. Miasto, jako złożony organizm, potrzebuje interdyscyplinarnego, kompleksowego i spójnego podejścia do zarządzania. Dzięki takiemu podejściu jego rozwój może przebiegać płynnie, przy uwzględnieniu potrzeb i oczekiwań zarówno licznych grup interesariuszy, jak

i tych, które wynikają z uwarunkowań naturalnych, kulturowych, gospodarczych czy geograficznych.

Krajowa Polityka Miejska (KPM), jako dokument ramowy i kompleksowy, kładzie nacisk na promowanie idei miasta zwartego. Zwraca uwagę na takie aspekty funkcjonowania miast, jak zrównoważone inwestowanie z preferencją dla wcześniej zagospodarowanych terenów, problematyka rewitalizacji, transportu, kształtowania ładu przestrzennego, niskoemisyjność i efektywność energetyczna czy transport i mobilność miejska. Ważne miejsce wśród wskazanych w dokumentacji wątków tematycznych zajmują kwestie związane z ochroną dziedzictwa kulturowego. Akcentowana w dokumencie idea samorządności miast, czyli zdolności do kształtowania większości procesów i zjawisk zachodzących w obrębie miasta, daje w tym przypadku nadzieję, że kwestie związane z tożsamością i dziedzictwem kulturowym, które w przypadku polityk krajowych często nie są szczegółowo dostrzegane, będą pielęgnowane, a ich znaczenie uwypuklane, właśnie na poziomie matecznika – naszych małych ojczyzn.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami 2019-2022

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 stanowi wykonanie obowiązku wynikającego z art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Program 2019-2022 jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

W Programie na lata 2019-2022 dokonano ewaluacji Programu 2014–2017, a także wzięto pod uwagę wnioski płynące z realizacji Programu, zmianę systemu ochrony zabytków wprowadzoną ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw. Na powyższej podstawie sformułowany został cel główny Programu 2019-2022: „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”. Do realizacji celu głównego posłużą trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj.:

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, którego kierunkami działania będzie:

a) wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym poprzez:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami;

b) wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym poprzez:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluację stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami, którego kierunkami działania będzie:

- a) merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami poprzez upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych;
- b) podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego poprzez podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego, którego kierunkami działania będzie:

- a) upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości poprzez:
 - kampanie społeczno-edukacyjne w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
 - tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- b) tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami poprzez program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Ochrona Zabytków”

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego zarówno w kontekście ogólnosiwiatowym, jak lokalnym. Działania podjęte w ramach realizacji programu dążą do stworzenia trwałych podstaw do harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych. W najbliższych latach wśród dofinansowanych projektów szczególne znaczenie będą odgrywały obiekty pełniące obecnie lub w przyszłości funkcje kulturalne.

Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030

Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 jest dokumentem wskazującym główne kierunki rozwoju Mazowsza, który powstał na podstawie doświadczeń z realizacji poprzednich strategii oraz problemów, które ujawniły się w trakcie poprzedniego i bieżącego programowania. Istotą opracowania jest wskazanie celów rozwojowych, których realizacja zapewni utrzymanie trwałego rozwoju. Z uwagi na zróżnicowanie przestrzenne oraz etnograficzno-kulturowe województwa (liczne zabytki i instytucje kultury oraz wielość obszarów etnograficznych: kurpiowski, łowicki, sannicki, podlaski, kozienicki, iłżecko-starachowicki, opoczyńsko-konecko-przysuski oraz kołbielski) niezbędne są działania zmierzające do zniwelowania dysproporcji i zapewnienia spójności terytorialnej, konkurencyjności, innowacyjności wraz z wysokim wzrostem gospodarczym i bardzo dobrymi warunkami życia mieszkańców.

Nadrzędnym celem Strategii jest spójność terytorialna, rozumiana jako *zmniejszenie dysproporcji rozwoju w województwie mazowieckim oraz wzrost znaczenia Obszaru Metropolitalnego Warszawy w Europie*, co przyczyni się do poprawy jakości życia mieszkańców. Osiągnięcie niniejszego celu wymaga realizacji działań w następujących kierunkach:

- Tworzenie warunków do generowania i absorpcji innowacji;

- Rozwój produkcji: tworzenie warunków przyjaznych dla inwestorów i przedsiębiorców;
- Wspieranie tworzenia i rozwoju przedsiębiorstw produkcyjnych;
- Umiędzynarodowienia gospodarcze;
- Tworzenie warunków do zwiększenia inwestycji pozarolniczych – głównie w przemyśle rolno-spożywczym.

Oprócz celu priorytetowego przyjęto również trzy cele strategiczne:

- 1) Wzrost konkurencyjności regionu poprzez rozwój działalności gospodarczej oraz transfer i wykorzystanie nowych technologii;
- 2) Poprawa dostępności i spójności terytorialnej regionu oraz kształtowanie ładu przestrzennego;
- 3) Poprawa jakości życia oraz wykorzystanie kapitału ludzkiego i społecznego do tworzenia nowoczesnej gospodarki.

Uzupełnieniem powyższych celów są dwa ramowe cele strategiczne: zapewnienie gospodarce zdywersyfikowanego zaopatrzenia w energię przy zrównoważonym gospodarowaniu zasobami oraz wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego dla rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia. Osiągnięcie drugiego celu ramowego, który ma szczególne znaczenie dla niniejszego opracowania, wymaga działań w kierunku:

- wykorzystania walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego do zwiększenia atrakcyjności turystycznej regionu,
- upowszechnienia kultury i twórczości,
- kreowania miast jako centrów aktywności kulturalnej,
- wspierania rozwoju przemysłu kreatywnego,
- wykorzystania dziedzictwa kulturowego w działalności gospodarczej.

Zgodnie ze Strategią, działania na rzecz dziedzictwa kulturowego regionu powinny służyć ochronie i czerpaniu korzyści z ochrony. Historyczne obiekty oraz zespoły zabytkowe wraz z otoczeniem i historycznymi szlakami wodnymi powinny podlegać konserwacji, renowacji, a wybrane obiekty adaptacji na cele użyteczności publicznej. Istotnym elementem ochrony

dziedzictwa powinno być tworzenie parków kulturowych, bądź innych form ochrony krajobrazu kulturowego i wspierania skansenów. Należy również promować dziedzictwo kulturowe regionu w celu zwiększenia wiedzy o regionie oraz podniesienia atrakcyjności turystycznej. W ramach upowszechniania wiedzy o regionie oraz promowania kultury i twórczości wskazana jest cyfryzacja zasobów dziedzictwa kulturowego celem ich standaryzacji i zwiększenia dostępności. Podkreślono również istotną rolę zasobów dziedzictwa kulturowego w rozwoju turystyki w regionie z uwagi na bogate zasoby obszaru, tj. zamki, pałace, zabytki militarne i miejsca pamięci narodowej, bogate i różnorodne tradycje kulturowe.

Jako najważniejsze problemy i zagrożenia w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego wskazano m.in. niskie poczucie tożsamości regionalnej, zły stan techniczny obiektów zabytkowych, niewystarczający poziom informacji i promocji turystycznej regionu, niski poziom cyfryzacji zabytków i utrudniony dostęp do materiałów i baz danych z tego zakresu, brak skutecznych ram prawnych w zakresie rewitalizacji oraz ochrony i opieki nad zabytkami, brak współpracy władz na różnych poziomach administracji w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego oraz słabą promocję kultury w kraju i za granicą.

Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020

W planie strategicznym Samorządu Województwa Mazowieckiego opisano zamierzone działania w obszarze kultury na przestrzeni sześciu lat. Misja polityki kulturalnej województwa mazowieckiego została w dokumencie określona następująco: *Kultura łączy każdego*. Ochronie dziedzictwa materialnego i niematerialnego poświęcone zostały dwa programy Strategii:

- C.1.1: *Zabytki i muzea – żywe atrakcje*, zakładający promowanie takich form i koncepcji opieki nad dziedzictwem kulturowym – zasobami muzealnymi i zabytkami, które zbudują wokół dziedzictwa żywą atrakcyjność, wkomponowaną w programy turystyczne, promocyjne, edukacyjne, społeczno-animacyjne lub aktywizacyjno-gospodarcze;
- C.1.2: *To także nasze dziedzictwo*, zakładający włączanie w żywy obieg kultury wątków dziedzictwa kulturowego regionu, które są szczególnie narażone na zapomnienie.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025

Program sporządzono na podstawie art. 87 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Stanowi on uszczegółowienie ogólnej Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030 Innowacyjne Mazowsze oraz jest spójny ze Strategią Rozwoju Kapitału Społecznego 2030 i Krajowym Programem Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022, Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030), Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030 oraz Krajową Polityką Miejską do roku 2023.

Misją generalną Programu jest kontynuacja misji z lat 2018-2021: *Podniesienie skuteczności opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim*. Wyznaczono trzy obszary strategiczne:

A. Edukacja kształtująca świadomość i postawy – analiza problemowa wykazała, iż jednym z większych zagrożeń dla dziedzictwa jest niewystarczająca świadomość wartości wśród społeczeństwa. Niewłaściwe postawy wobec dziedzictwa przymuszają zatem do wyedukowania lokalnych społeczności.

W ramach tego obszaru usytuowano dwa cele:

- Cel A.1. Wsparcie edukacyjnie lokalnych samorządów i właścicieli zabytków;
- Cel A.2. Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem.

B. Optymalizacja systemu dostępu do środków – rozumiana jako zwiększenie efektywności finansowania opieki nad zabytkami.

W ramach tego obszaru usytuowano dwa cele:

- Cel B.1. Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich,
- Cel B.2. Dbanie o zabytki własne województwa.

C. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania – rozumiane jako wzmocnienie skutecznej ochrony najbardziej wrażliwego dziedzictwa przed zniszczeniem i współpracy międzysektorowej dla ratowania zabytków.

W ramach tego obszaru usytuowano dwa cele:

- Cel C.1. Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa,
- Cel C.2. Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków.

Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030

Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030 przyjęto Uchwałą nr XL/294/2021 Rady Powiatu w Ostrołęce z dnia 22 listopada 2021 r. W dokumencie nakreślone zostały ramy postulowanych działań powiatu, w ramach tych mieszczą się następujące elementy:

1. Podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej regionu i pobudzenie rozwoju gospodarczego w subregionie ostrołęckim i w Polsce Północno-Wschodniej poprzez rozwiązanie problemów komunikacyjnych oraz zniwelowanie deficytów infrastruktury drogowej;
2. Stworzenie zintegrowanego społecznie obszaru zrównoważonego rozwoju gospodarczego przy wykorzystaniu walorów przyrodniczo-krajobrazowych i różnych form turystyki;
3. Stworzenie dogodnych warunków dla wielokierunkowego kształcenia się i osiedlania oraz rozwoju sektora małych i średnich przedsiębiorstw.

W Planie Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030 wyznaczono cztery cele strategiczne:

1. Nowoczesna i sprawna infrastruktura;
2. Zwiększenie aktywności społeczeństwa;
3. Promocja oraz zwiększanie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej Powiatu;
4. Konkurencyjna i innowacyjna gospodarka.

Wśród celów objętych Programem cel numer 3 – *Promocja oraz zwiększanie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej Powiatu* nawiązuje do niniejszego opracowania i zawiera następujące cele szczegółowe:

- 3.1. Rewitalizacja obiektów zabytkowych;
- 3.2. Promocja oferty kulturalnej gmin i Powiatu oraz lokalnych walorów turystycznych;
- 3.3. Poprawa stanu środowiska przyrodniczego.

Warunkiem skuteczności działań określonych w Planie Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030 będzie bieżące monitorowanie możliwości finansowych

Powiatu Ostrołęckiego, pozyskiwania zewnętrznych oraz krajowych środków. Ponadto fundamentem do realizacji założonych zadań jest budowa porozumień i współpracy, w tym z lokalnymi samorządami, które pozwolą na realizację wspólnych przedsięwzięć mających na celu rozwój obszaru subregionu ostrołęckiego.

Program Współpracy Powiatu Ostrołęckiego z Organizacjami Pozarządowymi na 2022 r.

Powiat Ostrołęcki, działając zgodnie z przepisami ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, służy umacnianiu uprawnień mieszkańców w procesie tworzenia więzi społecznych, odpowiedzialności za swoje otoczenie oraz zaspokajaniu potrzeb różnych grup społeczności lokalnej.

Powiat deklaruje wolę współpracy samorządu z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami pożytku publicznego oraz wyraża intencję współdziałania w realizacji swoich zadań ustawowych.

Współpraca Powiatu z organizacjami pozarządowymi dotyczy realizacji zadań publicznych określonych w art. 4 ust. 1 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, w zakresie odpowiadającym zadaniom powiatu.

Przyjęte priorytety współpracy Powiatu Ostrołęckiego z organizacjami pozarządowymi w 2022 roku objęły w zakresie kultury i ochrony dóbr kultury oraz promocji w szczególności: promowanie inicjatyw kulturalnych jako czynnika budowy tożsamości lokalnej i regionalnej poprzez realizację przedsięwzięć artystycznych i kulturalnych, wspieranie imprez o charakterze powiatowym mających istotne znaczenie dla kultury i tradycji Powiatu, wspieranie akcji promującej dziedzictwo kulturowe regionu – Powiatu, upowszechniania i promocji twórczości kulturalnej mieszkańców Powiatu w kraju i za granicą, edukacji kulturalnej i propagowania sztuki wśród dzieci, młodzieży i dorosłych zamieszkałych na terenie Powiatu, rozwijania zainteresowań kulturą regionu, wspierania rozwoju kultury muzycznej na terenie Powiatu, w tym organizacja koncertów, przeglądów, festiwali.

„Plan Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Ostrołęckiego”

Koncepcja działania przedstawiona w opracowanym „Planie ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Ostrołęckiego” zakłada planowanie, przygotowanie oraz realizowanie przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych,

zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem. Przedstawione przedsięwzięcia realizowane są poprzez:

1. Zapobieganie i prowadzenie prac przygotowawczych w czasie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej;
2. Podwyższenie gotowości wprowadzonej w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia poprzez właściwe organy kierowania kryzysowego;
3. Reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej;
4. Zabezpieczenie i dokumentowanie po ustąpieniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej;
5. Ochronę zabytków ruchomych.

Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

Charakterystyka powiatu ostrołęckiego

Powiat ostrołęcki znajduje się w północno-wschodniej części województwa mazowieckiego. Jest największym i najdalej wysuniętym na północ powiatem w województwie. W obecnym kształcie funkcjonuje od reformy administracyjnej z 1999 r., jednakże istniał już w XV wieku. Powiat ostrołęcki graniczy z województwem podlaskim i warmińsko-mazurskim oraz z powiatami: ostrowskim, wyszkowskim, makowskim, przasnyskim, szczycieńskim, piskim, kolneńskim oraz łomżyńskim.

Powierzchnia powiatu, bez wydzielonego miasta Ostrołęki, zajmuje 209 355 ha. Liczba mieszkańców wynosi 88 497, zaś gęstość zaludnienia 42 osoby/m². Terytorium powiatu należy do trzech jednostek fizykogeograficznych: północna część leży na Równinie Kurpiowskiej, południowa w Międzyrzeczu Łomżyńskim, zaś nadnarwiański pas ziemi leży w Dolinie Dolnej Narwi.

Obszar administracyjny powiatu obejmuje 11 gmin, w tym jedną gminę miejsko-wiejską Myszyniec oraz dziesięć gmin wiejskich: Baranowo, Czarnia, Czerwin, Goworowo, Kadzidło, Lelis, Łyse, Olszewo-Borki, Rzekuń i Troszyn. Najmniejszą gminą jest Czarnia, a największą Kadzidło. W powiecie ostrołęckim znajduje się 307 sołectw.

Ryc. 1. Powiat ostrołęcki w układzie gmin

Źródło: opracowanie własne

Gminy powiatu ostrołęckiego	Powierzchnia w ha	Liczba sołectw
Baranowo	19 757	29
Czarnia	9 385	9
Czerwin	17 024	45
Goworowo	21 910	45
Kadzidło	25 888	24
Lelis	19 639	23
Łyse	24 678	21
Myszyniec	22 681	18
Olszewo-Borki	19 674	38
Rzekuń	13 089	21
Troszyn	15 630	34

Tab. 1. Gminy powiatu ostrołęckiego

Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane GUS

Powiat ostrołęcki nie ma jeszcze swojego herbu, jednakże podjęto próby jego opracowania. Projekt został zatwierdzony przez władze powiatu i jest już pozytywnie zaopiniowany przez

Komisję Heraldyczną. Herb powiatu ostrołęckiego można opisać następująco: w *polu czerwonym pół orla srebrnego z dziobem i przepaską koniczynową na skrzydłach złotymi, pod którym takież plaster miodu z pięciu komórek*.¹ Natomiast logo powiatu ostrołęckiego koresponduje z jego geograficznym położeniem i charakterystyką terenu. Północna część powiatu oznaczona została kolorem zielonym, symbolizującym Puszcę Kurpiowską, południowa – kolorem żółtym, symbolizującym bogactwo pól zbożowych. Kolory mają również wyraz socjologiczny: zielony – kojarzony jest ze spokojem, stabilizacją, nadzieją, zaś żółty (ciepły) – ze stałością, mądrością, błyskotliwością oraz cierpliwością i wytrwałością. Pozioma niebieska wstęga symbolizuje rzekę Narew, natomiast pionowe – rzeki: Omulew, Rozogę i Szkwę, które płyną równolegle do siebie.

Ryc. 2. Projekt herbu powiatu ostrołęckiego

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 3. Logo powiatu ostrołęckiego

Źródło: opracowanie własne

¹ Kamil Wójcikowski, Robert Fidura, *Uzasadnienie projektów symboli powiatu ostrołęckiego*, Łódź – Laski Szlacheckie, 2021r.

Zarys historii powiatu ostrołęckiego

Trudno jest wskazać dokładną datę powstania powiatu ostrołęckiego. Łomżyński historyk Czesław Brodzicki pisze: pierwsze określenie powiatu ostrołęckiego pochodzi z 1393 r., kiedy to książę Janusz I w Ciechanowie nadał trzem swoim synom Mirosławowi, Janowi i Pawłowi 30 włości w puszczy w Dylewie, określając jej położenie właśnie w tym powiecie”.² Sam zaś podział terytorium kraju na powiaty nastąpił w drugiej połowie XIV wieku w związku z organizacją sądów ziemskich i w zastępstwie uprzedniego podziału na kasztelanie. Natomiast sama nazwa „powiat” pochodzi od słowa „wiec” („wietać” czyli radzić), którym w XVI wieku określano m.in. „roki sądowe”. Urzędnicy sądu ziemskiego zjeżdżali w określonych terminach do tych samych miejscowości na sesje sądowe (roki), co zapoczątkowało podział dzielnic na powiaty sądowe.³

Pierwsza kolonizacja mazowiecka miała miejsce w okresie od IX do XI wieku. W X i XII wieku na terenie obecnego powiatu ostrołęckiego najprawdopodobniej istniały 3 grody: w granicach miasta Ostrołki, w okolicach Suska Nowego oraz w Grodzisku Dużym koło Czerwina. W II połowie X w. Mieszko I przyłączył Mazowsze do państwa Polan, a w połowie XI wieku chrześcijańscy misjonarze dotarli w okolice Różana. Po rozbiciu dzielnicowym Mazowsze znajdowało się we władaniu samodzielnych książąt. W 1373 r. książę mazowiecki – Siemowit III – nadał Ostrołęce przywilej na wójtostwo (symboliczna data nadania praw miejskich).

Na koniec XIV i pierwszą połowę XV wieku przypada druga kolonizacja mazowiecka i wiążące się z nią powstanie większości wsi szlacheckich w południowej części powiatu. W XV-XVII w. mazowieckie rody szlacheckie uległy rozdrobnieniu i powstała szlachta drobna, zaściankowa. Na początek XVI wieku datuje się otrzymanie i następnie utratę praw miejskich przez Kleczkowo (miejscowość w obecnej gminie Troszyn). W 1518 r. w Kleczkowie zbudowano kościół, który jest obecnie najstarszym kościołem w powiecie.

W 1529 r. król Zygmunt I Stary przyłączył Mazowsze do Księstwa Polskiego. W pierwszej połowie XVI wieku utworzono ostrołęckie starostwo niegrodowe, które we władanie dożywotnio otrzymała królowa Bona. W tym okresie w Ostrołęce powstał pierwszy most na Narwi łączący obie części powiatu. Następnie w XVII wieku zapoczątkowano stałe

² Czesław Brodzicki, *Ziemia Łomżyńska do 1529 roku*, Warszawa 1999, s. 15.

³ Jerzy Kijowski, *Studium historyczno-heraldyczne powiatu ostrołęckiego. Dzieje powiatu*.

osadnictwo w puszczy. W tym okresie powstało wiele wsi, w tym m.in. Brodowe Łąki, Dylewo, Lelis, Lipniki i Wolkowe.

W 1650 roku król Jan Kazimierz zezwolił jezuitom na utworzenie w puszczy ośrodka misyjnego, przy którym powstał Myszyniec. Na Kurpiach mieszkało wówczas około 200 osób. Następnie w 1656 roku Kurpie wystąpili zbrojnie przeciwko wojskom szwedzkim. W 1672 roku na Kurpiach mieszkało już około 1000 osób.

W XVIII w. region był niszczone i eksploatowany przez przechodzące tędy wojska szwedzkie, rosyjskie, saskie i polskie. W 1708 r. Kurpie pokonali Szwedów w bitwie pod Kopańskim Mostem koło Myszyńca. Najprawdopodobniej w tym samym roku wybudowano Dzwonnicę w Myszyńcu – najstarszą budowlę na Kurpiach.

W 1750 r. starosta ostrołęcki Jan Małachowski zamienił Kurpiom pańszczyznę i daniny w naturze na czynsz. Następnie w 1794 r. zapoczątkowano powstanie kościuszkowskie, w walkach uczestniczył pułk strzelców kurpiowskich. Po III rozbiorze Polski okolice Ostrołęki stały się częścią prowincji Prusy Nowowschodnie.

W 1798 r. Myszyniec otrzymał prawa miejskie i do dziś jest jedynym miastem w powiecie ostrołęckim. W latach 1799-1866 powiat był powiększony o powiaty ostrowski i nurski z siedzibą w Ostrołęce.

W latach 1807-1815 powiat ostrołęcki znalazł się w Księstwie Warszawskim, a następnie w okresie od 1815 do 1918 r. należał do Królestwa Polskiego. W 1831 r. pod Ostrołęką rozegrała się bitwa wojsk polskich z rosyjskimi, w której zwycięstwo odnieśli Rosjanie. Następnie w bitwie pod Myszyńcem powstańcze oddziały kurpiowskie pokonały Rosjan. W 1891 r. Kurpie stali się pełnoprawnymi właścicielami użytkowanej ziemi, zaś bezrolni (którzy stanowili ¼ Kurpiów) otrzymali grunt.

W latach 1893-1897 Ostrołęka uzyskała połączenie kolejowe, a w 1915 r. Niemcy zbudowali na swoje potrzeby koleje wąskotorowe.

W 1918 r. oswobodzony powiat przydzielono do województwa białostockiego, po czym, po zmianach granic administracyjnych w 1939 r., powiat ostrołęcki trafił do województwa warszawskiego.

W okresie okupacji większa część powiatu znalazła się w Rzeszy Niemieckiej jako prowincja Prusy Wschodnie, tereny położone między Czerwinem a Goworowem stały się zależnym od Rzeszy Gubernatorstwem, zaś pas od Laskowca do Pisk należał do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich jako Białoruś Zachodnia. Następnie w latach 1941-1944 teren okupowany przez Związek Radziecki zajęła Rzesza Niemiecka.

W latach 1944-1945 na linii Narwi toczyły się walki Armii Czerwonej z Wehrmachtem. W 1944 r. reforma rolna zlikwidowała w Polsce majątki ziemskie. W latach 40 i 50 oddziały partyzantki niepodległościowej przeprowadzały w regionie akcje zbrojne.

W latach 1962-1974 nastąpiła likwidacja Myszynieckich Kolei Wąskotorowych, a w okresie od roku 1975 do roku 1998 nie istniały w Polsce powiaty. Dawny obszar powiatu ostrołęckiego stał się wraz z sąsiednimi powiatami częścią województwa ostrołęckiego. W 1999 r. na nowo utworzono powiat ostrołęcki, powiększając go o gminy Łyse i Baranowo.

W 1991 r. powstała Zagroda Kurpiowska, działająca jako skansen i filia Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce. W 1993 r. Myszyniec odzyskał prawa miejskie. W 2002 r. w najmniejszej miejscowości gminnej powiatu ostrołęckiego w starej drewnianej plebanii powstało Muzeum Kurpiowsko-Japońskie im. Brata Zenona Żebrowskiego w Czarni.⁴

Krajobraz kulturowy i dziedzictwo niematerialne

Krajobraz kulturowy to przestrzeń historycznie ukształtowana przez człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.⁵ Do podstawowych kategorii czynników, które oddziałują na dynamikę krajobrazu, można zaliczyć: warunki geograficzne (umożliwiają lub utrudniają rozwój kultur), czynniki biologiczne i psychiczne (potencjał intelektualny, czynnik demograficzny oraz zasób energii życiowej), czynnik gospodarczo-kulturalny (poziom techniki i jakości kultury gospodarczej) oraz czynnik polityczny i militarny (przystosowanie się kultur do środowiska, zorganizowanie obrony danej kultury)⁶.

Różnorodność tradycji na obszarze powiatu ostrołęckiego charakteryzuje się przede wszystkim podziałem na kurpiowską północ oraz szlacheckie południe. W kurpiowskiej części znajdują się gminy: Baranowo, Czarnia, Kadzidło, Lelis, Łyse i Myszyniec, zaś w szlacheckiej, południowej, gminy: Czerwin, Goworowo, Olszewo-Borki (choć północna część znajduje się na Kurpiach), Rzekuń i Troszyn. Ponadto, jak już wcześniej wspomniano, powiat należy do trzech jednostek fizycznogeograficznych, którymi są Równina Kurpiowska (zajmująca południową część sandru mazurskiego zbudowanego głównie z piasków tworzących wydmy), Międzyrzecze Łomżyńskie (która stanowi wysoczyznę morenową wraz z występującymi wydmami) oraz Dolina Dolnej Narwi (podmokły taras zalewowy porośnięty

⁴Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki. Szlacheckie zaścianki i kurpiowska puszcza – przewodnik turystyczny*, Cieszyń 2011, s. 16-21.

⁵Rafał Janowicz, *Komunikacja marketingowa w architekturze*, Warszawa 2012, s. 151.

⁶Urszula Myga-Piątek, *Historia, metody i źródła badań krajobrazu kulturowego*, Sosnowiec 2005, s. 74.
http://www.paek.ukw.edu.pl/wydaw/vol17/Urszula_Myga_Piatek.pdf

przez łąki). Głównymi rzekami powiatu są prawe dopływy Narwi: Szkwa, Rozoga i Omulew, które płyną równolegle względem siebie z północy na południe, oraz lewe dopływy: Ruż i Orz. Przez Kurpie przebiega również jeden ze szlaków łączących wielkie Jeziora Mazurskie z Warszawą zwany „Gościńcem Mazurskim” lub „Trasą Mazurską”. Przecina on Kurpie z północy na południe, prowadząc przez Kadzidło – uważane za historyczną stolicę regionu.

Szlacheckie południe powiatu wiąże się z tzw. drugą kolonizacją mazowiecką. Książęta mazowieccy w zamian za obronę księstwa nadawali rycerzom pochodzącym z innych części Mazowsza ziemie w okolicach Ostrołęki. Ziemia ta była również sprzedawana lub zamieniana z innymi gruntami. I tak powstała większość wsi w obecnych gminach, np. Olszewo-Borki, Goworowo czy Czerwin. Z upływem wieków liczne rody szlacheckie na Mazowszu rozdrobniły się i zubożały. Podziały doprowadziły do powstania zaścianków i nie było tu ani jednego rodu magnackiego, który posiadałby we władaniu większą liczbę folwarków. Po drugiej wojnie światowej rozparcelowano folwarki. Przetrwały gospodarstwa szlacheckie w dawnych zaściankach, jednakże wielkością niewiele różniły się od gospodarstw chłopskich. Ślady szlacheckie w powiecie ostrołęckim pozostały w nazwach niektórych wsi (np. Laski Szlacheckie i Włosciańskie, Łąki Dworskie), herbach oraz zachowanych siedzibach szlachty ostrołęckiej (2 pałace i 6 dworów).⁷

Kurpiowska północ stanowiła niegdyś bezludną leśną enklawę. Obecnie nazywana Puszcza Zieloną lub Kurpiowską, wówczas Szkwańską lub Zagajnicą, była obszarem wyłącznie zastrzeżonym do dyspozycji książąt mazowieckich. Odwiedzali ją jedynie myśliwi, bartnicy, rybacy i smolarze mieszkający w pobliżu puszczy, ale po wymarciu Piastów mazowieckich (1526 r.) rozpoczęła się jej eksploatacja, która trwa do dziś. Założono pierwsze osady i osiedla rolne. Do puszczy przenosili się mieszkańcy Mazowsza oraz innych regionów, a także trafiali tam uciekający przed wymiarem sprawiedliwości i zbiegli z folwarków szlacheckich. Kurpie mieli zagwarantowaną nietykalność i zwolnienia z opłat. Z końcem XIX wieku otrzymali ziemię na własność, a następnie, żyjąc w odizolowaniu pośród lasów, wytworzyli odrębną grupę etnograficzną (nie należeli do szlachty ani do chłopów). Charakterystyczne dla tego regionu są: drewniana architektura (przydrożne krzyże i kapliczki, kościoły i chałupy), tradycyjne puszczańskie tańce (powolniak, oberek, polka trzęsionka), pieśni, jak również wyroby kulinarne (piwo kozicowe, rejbak), miód kurpiowski, bursztyn czy rękodzieło (wycinanki kurpiowskie, bibułowe bukiety, byśki).⁸

⁷ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki*..., op. cit., s. 26-30.

⁸ Marcin Żerański, *Puszcza Zielona – przewodnik turystyczny*, Cieszyn 2008, s. 25-34.

Bardzo istotnym elementem dziedzictwa niematerialnego jest niewątpliwie dialekt kurpiowski, który historycznie łączy się z ciągiem gwar mazowieckich, jednocześnie zachowując sporo atrybutów archaicznych. Charakterystyczną cechą mowy Kurpiów jest tzw. mazurzenie, czyli wymowa głosek sz, ż, cz, dż jak s, z, c, dz, np. skoła (szkoła), zyto (żyto), desc (deszcz), jezdze (jeżdżę). Język Kurpiów do niedawna był w zasadzie językiem mówionym, posługiwano się nim w domach, na jarmarkach czy przy pracach rolnych. Dopiero profesor Jerzy Rubach, na podstawie wieloletnich badań, opracował zasady pisowni kurpiowskiego dialektu oraz podjął się całościowego opracowania dialektu (gramatyki, słownictwa). Coraz więcej osób podejmuje działania ratowania mowy kurpiowskiej. Powstają książki pisane po kurpiowsku, a w szkołach organizowane są lekcje o dialekcie kurpiowskim z elementami kultury i historii Kurpiów.

Z tradycją Kurpiów ściśle wiąże się również bartnictwo. Pszczelarstwem zajmowały się całe rodziny, które posiadały specjalne znaki własności – znamiona bartne. Kurpie słynęli w Polsce z produkcji miodu najwyższej jakości. Istotną rolę w Puszczy Kurpiowskiej odgrywa również sztuka ludowa, która znalazła swój wyraz w zdobnictwie, rzeźbie, tkactwie i wycinankarstwie.

Nawiązując do elementów przyrodniczych powiatu, należałoby podkreślić, iż 1/3 powiatu ostrołęckiego stanowią lasy. Puszcza Kurpiowska składa się w 95% z borów sosnowych, wzbogaconych jałowcami i rzadko występującymi świerkami. Występują też miejsca podmokłe, porośnięte lasami olszynowo-brzozowymi. W południowej części powiatu dominują bory mieszane i lasy dębowo-grabowe. W lasach Równiny Kurpiowskiej oraz Międzyrzecza Łomżyńskiego występują jelenie, sarny, łosie, dziki, wilki, lisy oraz mniejsze ssaki, jak zające, borsuki czy piżmaki. Powiat ostrołęcki, a w szczególności okolice terenów nad Narwią i Omulwią, stanowi siedlisko licznych gatunków ptaków, w tym m.in.: kruków, słowików, kukułek, pustulek, orlików, sów, żurawi, cietrzewi, dzięciołów, krasek czy bocianów białych. Zachodnia część Kurpi, wąski pas ziem nad Narwią oraz południowo-wschodnia część gminy Goworowo zostały objęte ochroną w ramach obszarów Natura 2000. Dolina Omulwi i Płodownicy jest obszarem specjalnej ochrony ptaków. Znajdują się tu największe w regionie torfowiska i stare lasy łęgowe.

Powiat ostrołęcki ma niski poziom urbanizacji i stanowi głównie obszar rolniczy, pomimo iż warunki uprawiania ziemi nie są zbyt dobre. Na Kurpiach występują głównie łąki i pastwiska, zaś na południe od Narwi grunty rolne. Lokalne gleby należą do najsłabszych w Polsce i uprawia się na nich głównie żyto i ziemniaki oraz tworzy pastwiska. Z tego względu kurpiowskie rolnictwo ukierunkowało się głównie na hodowlę bydła mlecznego. Powiat

ostrołęcki słynie więc z produkcji mleka oraz produkcji wędlin. Lokalna gospodarka powiązana jest również z przemysłem papierniczym i wydobywczym (piasek, żwir, torf).

Historia regionu i warunki przyrodnicze miały znaczący wpływ na ukształtowanie się w powiecie ostrołęckim tradycji zaścianków oraz tradycji Puszczaków. Elementy kultur niosły za sobą kolejne fale osadnicze. Z jednej strony ważnym aspektem było kultywowanie tradycji przodków, a z drugiej chęć odróżnienia się od okolicznej ludności pańszczyźnianej i podkreślanie godności i wolności.

Gminy powiatu wraz z charakterystyką dziedzictwa kulturowego

Gmina Baranowo

Gmina Baranowo została utworzona w 1867 r. Obecnie zajmuje obszar o powierzchni 198 km². Położona jest w malowniczym regionie Kurpi Zielonych, a przez teren gminy przepływają rzeki Omulew i Płodownica. Doliny rzek z pasem łąk i pastwisk są ostoją ptaków, objęte zostały ochroną w programie Natura 2000. Na terenie gminy występują zwarte kompleksy leśne z urokliwymi sosnami, dębami, brzoźami i jałowcami, a w Brodowych Łąkach funkcjonuje stacja wodna i wypożyczalnia kajaków, umożliwiająca organizację spływów po Omulwi. Ponadto, w gminie Baranowo funkcjonują liczne gospodarstwa agroturystyczne, a sieć utwardzonych dróg o niewielkim natężeniu ruchu stwarza znakomite warunki do uprawiania turystyki rowerowej. Położenie gminy i jej walory środowiska naturalnego sprawiają, że jest atrakcyjna zarówno dla inwestorów, jak i turystów szukających bliskości z przyrodą i tradycją. Funkcjonuje tu Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Rekreacji (GOKSiR), który jest organizatorem licznych imprez kulturalnych, takich jak: Festyn Rodzinny w Baranowie, Tydzień Kultury Kurpiowskiej w Zawadach, Dożynki Gminno-Parafialne w Baranowie.⁹

⁹ <https://www.wrotamazowska.pl/pl/samorzady/ostrolecki/baranowo>

Ryc. 4. Herb gminy Baranowo

Źródło: <http://www.baranowo.pl/>

Baranowo jest dużą miejscowością gminną położoną w pobliżu rzeczki Płodownicy, a jej centrum stanowi plac Trzydziestolecia, będący dawnym gminnym placem targowym. Osadę założył Jan Baranowski z Baranowa koło Kruszwicy, najprawdopodobniej około 1641 r. W miejscowości znajduje się **neogotycka świątynia pw. Narodzenia NMP** wraz z plebanią, która została zbudowana w latach 1910-1922. Twórcami dzieła byli dwaj warszawscy architekci: Juliusz Dzierżanowski i Jarosław Wojciechowski. Budowa świątyni związana była z sukcesywnym zasiedlaniem Puszczy Kurpiowskiej w drugiej połowie XVIII wieku oraz systematycznym wzrostem liczby mieszkańców Baranowa i okolic oraz potrzebą zorganizowania ośrodka wiary katolickiej. Upřednio mieszkańcy gminy należeli do parafii Nowa Wieś, a w Baranowie istniał stary kościół drewniany, o którym wzmianki pojawiły się już w roku 1738. Kościół najprawdopodobniej był bardzo stary, albowiem w roku 1774 proboszcz parafii Nowa Wieś, ks. Paweł Gizieński, informował biskupa płockiego Michała Jerzego Poniatowskiego: „(...) że stary kościół drewniany w Baranowie grozi ruiną i że dziedzic i patron tegoż kościoła hrabia Kazimierz Krasiński chce odbudować, a właściwie zbudować swoim kosztem nowy kościół w Baranowie”. W 1781 r. hrabia Ignacy Krasiński ufundował drewnianą świątynię, a w 1778 r. została erygowana Parafia pw. św. Bartłomieja Apostoła, licząc wówczas niespełna 1,5 tysiąca katolików, ponad 20 żydów i kilku ewangelików.¹⁰

¹⁰Adam Białczak, *W stulecie budowy kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Baranowie*; Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 2014; s. 36-37; http://mazowsze.hist.pl/28/Zeszyty_Naukowe_Ostroleckiego_Towarzystwa_Naukowego/1030/2014/37131/

Fot. 1. Neogotycka świątynia pw. Narodzenia NMP w Baranowie

Źródło: <http://www.baranowo.pl/>

W miejscowości Baranowo zachowały się również drewniane kurpiowskie domy, jednak w obecnym stanie pozbawione są już regionalnych elementów ozdobnych. W okresie międzywojennym uporządkowano stary cmentarz, usypując kopiec z ziemi zawierającej szczątki pochowanych, a wzgórze zwieńczono figurą Chrystusa niosącego krzyż.¹¹

Brodowe Łąki i Zawady to wsie położone na przeciwnych brzegach rzeki Omulwi, rozwidlającej się i tworzącej wyspę. Na wyspie postawiono kapliczkę słupową z drewnianą figurą Chrystusa. Przy skrzyżowaniu dróg w Brodowych Łąkach stoi **drewniany kościół z 1884 r. pw. Michała Archaniola**, na planie krzyża łacińskiego, zbudowany przez wiernych w tajemnicy przed władzą rosyjską. Nieopodal kościoła znajduje się wolnostojąca **dzwonnica** oraz drewniana plebania wybudowana na przełomie XIX i XX w. Kościół kryje najbogatsze na Kurpiach zbiory malarstwa feretronowego. Z parafią w Brodowych Łąkach związana jest również jedna ze starszych tradycji chrześcijańskich – **obrzędy wotywnie**, odbywające się w święto Przemienienia Pańskiego (obchodzone 6 sierpnia) i polegające na obnoszeniu wokół ołtarza figurek zwierząt z wosku pszczelego.

¹¹ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit., s. 103.

Fot. 2. Drewniany kościół w Brodowych Łąkach
Źródło: <http://drewnianemazowsze.pl/>

W Zawadach działa Regionalny Zespół Pieśni i Tańca Zawady – najstarsza grupa muzyczna na Kurpiach. Architekturę Brodowych Łąk i Zawad dopełniają kurpiowskie drewniane domy. Wokół obu wsi rozciąga się Dolina Omulwi i Płodownicy (obszar Natura 2000).

W kontekst dziedzictwa kulturowego gminy Baranowo znacząco wpisuje się również wieś **Czarnotrzew** z młynem z 1923 roku (już w XVI w. działał tam młyn wodny nad Omulwią, a następnie funkcjonowały 3 młyny, które uczyniły Czarnotrzew jednym z głównych ośrodków produkcji mąki w Puszczy Kurpiowskiej), wieś **Cierpięta** z kurpiowskimi domami i kapliczką z figurą św. Jana Nepomucena czy wieś **Surowe** o zabudowie kolonijnej.

Gmina Czarnia

Jest najmniejszą gminą powiatu ostrołęckiego i jedną z najmniejszych gmin w Polsce. Jej powierzchnia wynosi 93 km², z czego około 38% powierzchni stanowią lasy. Powstała 11 lipca 1931 r. w powiecie ostrołęckim w województwie warszawskim z obszaru zniesionej gminy Wach, następnie reaktywowana reformą z 1 stycznia 1973 r., a później ponownie zniesiona 2 lipca 1976 r. i włączona do gminy Myszyniec. Kolejna reaktywacja gminy miała miejsce 1 października 1982 roku. Gmina Czarnia położona jest w Regionie Etnograficznym

Kurpiowskim – Kurpie północne (Kurpie Puszczy Zielonej), który zachował do dziś odrębność kulturową.

Na terenie gminy znajdują się dwa rezerwaty przyrody: **Rezerwat Czarnia i Rezerwat Przyrody Surowe** oraz pomniki przyrody w formie drzew. Rezerwat Czarnia obejmuje 142 ha terenów leśnych. Położony jest w odległości 3 km od wsi Czarnia na terenie Lasów Państwowych Nadleśnictwa Myszyniec. Głównym celem ochrony jest zachowanie fragmentu boru świeżego, naturalnego pochodzenia, charakterystycznego dla dawnej Puszczy Kurpiowskiej. Występują tu wartościowe fragmenty świerka i sosny w wieku przeważnie 160-180 lat, miejscami 190-210 lat. Starodrzew świerkowy jest młodszy od sosnowego i ucierpiał znacznie wskutek huraganu w 1996 r. Osobliwością rezerwatu są jedynie tu występujące sosny bartne. Stanowi również dobre warunki bytowania dla zwierzyny. Rezerwat przyrody Surowe obejmuje obszar 4,57 ha, a celem ochrony jest zachowanie, ze względów naukowych i dydaktycznych, fragmentu boru świerkowo-sosnowego pochodzenia naturalnego, stanowiącego resztę dawnej Puszczy Myszynieckiej.

W miejscowości **Czarnia**, o której pierwsza wzmianka pochodzi z 1608 r., gdy powstała tu kuźnia żelaza Ruda Czarnia, znajduje się neogotycki, jednowieżowy **Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP** oraz **zabytkowy cmentarz rzymsko-katolicki**. Świątynia została zaprojektowana przez łódzkiego architekta Franciszka Przecławskiego. Upřednio funkcjonował tu drewniany kościół z 1823 r., który w 1909 r. przeniesiony został do Parciak. Z tutejszej parafii pochodził również franciszkanin brat Zenon Żebrowski, misjonarz Polski i Japonii, współpracownik Maksymiliana Kolbego. Upamiętnieniem jego osoby jest tablica wmurowana w ścianę kościoła w 1998 r. oraz odlany w brązie pomnik przedstawiający zakonnik w towarzystwie dziewczynki w kurpiowskim stroju i japońskiego chłopca w kimonie, postawiony przed kościołem w 1998 r.

W 2002 r. w starej drewnianej plebanii otwarto **Muzeum Kurpiowsko-Japońskie im. Brata Zenona Żebrowskiego**, gdzie zgromadzono eksponaty dokumentujące misjonarską działalność brata Zenona, jak również kurpiowskie i japońskie stroje oraz przedmioty codziennego użytku. Ponadto we wsi Czarnia zachowały się kurpiowskie domy z początku XX w., murowana kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena oraz piętrowa kapliczka poświęcona Jezusowi i Matce Boskiej.

Fot. 3. Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Czarni

Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

Gmina Czerwin

Gmina zajmuje powierzchnię 171 km², z czego 77,2% stanowią użytki rolne, a 15,6% lasy. Z zachowanego odpisu lokacji wynika, że wieś została założona przez Kajmów z Niestępowa koło Zakroczymia, co miało miejsce 30 czerwca 1389 roku.¹² Z gminą związane są **Legendy o Nierodzie** (rycerzu, który słynął z odwagi i niehumanitarnej siły) oraz **Legendy o rzece Orz** (o miłości, zemście i rzekach Narew, Orzyc i Orz). Nazwa Czerwin pochodzi od owada „czerwca”, którego larwy żyły na korzonkach roślin i z którego otrzymywano czerwony barwnik. Słowo to oznaczało również kwiat, na którym owady te składały jaja. Kwiaty o tej nazwie występowały w dolinie rzeki Orz, nad którą leży Czerwin.

¹² <http://www.czerwin.pl/>

Ryc. 5. Herb gminy Czerwin

Źródło: <http://bip.czerwin.pl/>

Czerwin jest starą wsią, założoną w 1389 r. przez braci Kajmów, którzy grunty w Niestępowie koło Zakroczymia zamienili z księciem mazowieckim Januszem I Starszym na grunty czerwińskie ziemi nurskiej. Założona przez Kajmów osada szybko się rozwijała. Pierwszy kościół zbudowano około roku 1428, a w średniowieczu przy kościołach zaczęły powstawać szkoły parafialne, w których kształciła się młodzież z sąsiednich zaścianków szlacheckich.¹³ Od XVI w. wieś słynęła z Jarmarków Czerwińskich, jednak na pewien czas impreza została zapomniana, a następnie reaktywowana na początku XXI w. Innym lokalnym wydarzeniem są Dni Kukurydzy, nawiązujące do bardzo popularnego w tej części powiatu ostrołęckiego zboża.

Fot. 4. Kościół pw. Trójcy Przenajświętszej w Czerwinie

Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

¹³ Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2021-2024, www.bip.czerwin.pl

W Czerwiniu znajduje się barokowy **kościół pw. Trójcy Przenajświętszej z 1777 r.** Pierwszą drewnianą świątynię zbudowano w 1428 r., zaś pierwszy murowany kościół w I połowie XVI w. Kościół pw. Trójcy Przenajświętszej ufundowali Celińscy – ówcześni właściciele Czerwina. Świątynię wzniesiono na planie krzyża łacińskiego, a przykryte sklepieniem krzyżowym wewnątrz zachowało oryginalny barokowy wystrój. Znajduje się w niej marmurowy **nagrobek Jakuba Grodzickiego** (właściciela Czerwina), który został wyrzeźbiony około 1609 r. i pochodzi z poprzedniego kościoła. Przed kościołem zaś stoją **dwie barokowe dzwonnice pochodzące z II połowy XVIII w.** W latach 1995-2000 kościół przeszedł remont obejmujący wieże, dach, instalację elektryczną, organy oraz elewację zewnętrzną.

Na szczególną uwagę zasługują również: cmentarz parafialny wytyczony w 1853 r., **cmentarne bramy wejściowe z 1854 i 1890 r.** oraz **neogotycka kaplica grobowa Andlauerów** z 1898 r. wraz z nagrobkiem Julii Andlauer. We wsi znajduje się również Dwór Andlauerów, wielokrotnie przebudowywany na przestrzeni lat i odnowiony w 2011 r.¹⁴ Śladem I wojny światowej jest cmentarz żołnierski utworzony w 1915 r., a pozostałością po czerwinińskiej społeczności żydowskiej jest wzgórze zwane „Kierkut” lub „Na kirkucie” położone przy drodze do Styląg. Prawdopodobnie był to cmentarz miejscowej gminy żydowskiej, która we wsi nad Orzem miała drewnianą synagogę.

Fot. 5. Neogotycka kaplica grobowa Andlauerów
Źródło: <http://www.ostroleka.republika.pl/>

¹⁴ Marcin Żerański, *Powiat ostrolęcki...*, op. cit., s. 147.

Grodzisk Duży. W czasach PRL rozebrano tu dwór Schürrow i Andlauerów (wybudowany w latach 70. XIX wieku), który został uszkodzony przez Niemców podczas II wojny światowej. Od 1850 r. gospodarzami majątku byli Schürrowie, którzy przybyli z Alzacji, a na przełomie XIX i XX wieku majątek odziedziczył Wawrzyniec Andlauer. Majątek otoczono parkiem o urozmaiconym drzewostanie (jesiony, kasztanowce, lipy oraz świerki). Na chwilę obecną po dworze zostało średniowieczne grodzisko i pozostałości parku podworskiego z XIX w.

Wojsze to wieś założona w czasie drugiej kolonizacji mazowieckiej w okolicy szlacheckiej zwanej Mierzejewem. Znajduje się w niej **kurhan typu rostolckiego oraz cmentarz z I wojny światowej**. Kurhan powstał w I-IV wieku n.e. Obok znajduje się kapliczka z figurą św. Franciszka ufundowana w 1820 r. przez Mariannę i Walentego Mierzejewskich.

Gostery. Najstarsza wzmianka o miejscowości pochodzi z początku XV w. W 1393 r. obszar dzisiejszej wsi został nadany przez księcia mazowieckiego Janusza I rycerzowi Dobrogostowi Tysze h. Trzaska, który założył tutaj osadę, nazwaną od zdrobniałej wersji jego imienia (*Goster*)¹⁵. Nieopodal wsi znajdują się **ruiny murowanego wiatraka holenderskiego z 1933 r.**

Chruścice wieś, w której znajduje się **cmentarz z I wojny światowej** (1915 r.), na którym zostali pochowani żołnierze niemieccy. Cmentarz porastają liczne sosny, a o miejscu pochówku walczących informują kamienne głązy.

W **Piskach** znajduje się **kościół w stylu barokowo-klasycystycznym** pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Budowę rozpoczęto w 1788 r. z fundacji Adama Jabłońskiego, dziedzica pobliskiego Książopola i zakończono w 1791 r. Kościół konsekrowany został w 1798 r. przez biskupa płockiego Onufrego Szembeka. Murowana świątynia powstała na rzucie prostokąta. W kościele zachował się portret fundatora przedstawiający postać dziedzica z przewieszoną przez pierś szarfą oraz orderem. Przy kościele stoi kamienno-ceglana **dzwonnica** zbudowana w 1885 r. W latach 1995-2000, staraniem księdza proboszcza Mariana Boreckiego, przeprowadzono remont dachu i konserwację ołtarzy.

¹⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich;
http://dir.icm.edu.pl/pl/Słownik_geograficzny/Tom_II/744

Fot. 6. Wnętrze barokowego kościoła z 1791 roku w Piskach
Źródło: <http://www.ostroleka.republika.pl/>

Gmina Goworowo

Teren gminy Goworowo o powierzchni 219 km² zajmują głównie obszary rolne (2/3 całej powierzchni). Jest najdalej na południe wysuniętą gminą powiatu ostrołęckiego, przepływa przez nią rzeka Orz. Położenie gminy pomiędzy dwiema malowniczymi rzekami – Narwią i Orzem – oraz pięknymi i zdrowymi lasami sprzyja rozwojowi turystyki, dlatego też na jej terenie istnieje wiele miejsc przeznaczonych pod zabudowę lotniskową.

Pojawienie się w dolinie Orza pierwszych wsi związane jest z utworzeniem w roku 1076 biskupstwa w Płocku i nową falą kolonizacji. W XI i XII wieku powstały istniejące tu do dzisiaj wsie, w tym obecna siedziba władz gminnych. Do końca XVIII w. rzeka Orz dzieliła obszar gminy na część północną – należącą do ziemi łomżyńskiej i południową – należącą do ziemi nurskiej. Część wsi, między innymi Goworowo, była własnością proboszczów katedry płockiej, wchodząc w skład księstwa siewierskiego. Większość jednak stanowiły zaścianki szlacheckie lub wsie należące do zamożnych rodzin szlacheckich. Po trzecim rozbiorze w 1795 r. tereny te zostały wchłonięte przez zabór pruski, a w latach 1807-1815 należały do Księstwa Warszawskiego. Od 1815 r. do odzyskania niepodległości znajdowały się w zaborze rosyjskim w guberni łomżyńskiej. Na przestrzeni wieków tereny obecnej gminy Goworowo były świadkami wielu tragicznych wydarzeń. W czasie I wojny światowej większość wsi gminy Goworowo została całkowicie zniszczona, a na przełomie lipca i sierpnia 1915 roku miała tu miejsce dwutygodniowa bitwa między Niemcami

i Rosjanami, po której pozostało na terenie gminy 26 cmentarzy wojennych. W czasie II wojny światowej w dniu 9 września 1939 r. oddział SS spacyfikował Goworowo. Podpalono zabudowania, zabijając przy tym około 65 Żydów i 35 Polaków. Po wojnie nadszedł czas na odbudowę i trudny okres Polski Ludowej.¹⁶

Ryc. 6. Herb gminy Goworowo

Źródło: <http://goworowo.pl/>

Nazwa **Goworowo** prawdopodobnie pochodzi od imienia rycerza Goworek lub Gowor, który przybył na te tereny i założył osadę. Wieś zyskała na znaczeniu, gdy około 1315 r. stała się siedzibą parafii pod wezwaniem Krzyża Świętego (początkowo Znalezienia, obecnie Podwyższenia). Duże znaczenie dla rozwoju miejscowości przypisuje się ludności żydowskiej, o czym świadczy chociażby fakt istnienia na terenie Goworowa drewnianej synagogi (Bożnicy), która w czasie II wojny światowej spłonęła. W czasie I wojny światowej Goworowo zostało doszczętnie zniszczone, w 1939 i 1944 r. wieś ponownie legła w gruzach.

Na tle płaskiego krajobrazu Goworowa wyróżnia się **kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego** z 1887 r., który powstał wg projektu architekta Feliksa Nowickiego z Piotrkowa Trybunalskiego. Fundatorami były rodziny Glinków ze Szczawina i Marchwickich z Brzeźna.

¹⁶ <http://www.wrotamazowska.pl/pl/>

Fot. 7. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Goworowie
Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

W elementach świątyni dominują cechy stylu neoromańskiego i neogotyckiego, a przykryte sklepieniem krzyżowym wewnątrz podzielone zostało filarami arkadowymi na 3 nawy. W ołtarzach bocznych znajdują się obrazy namalowane przez Wojciecha Gersona, a w kaplicy Glinków umieszczono marmurowe popiersie i epitafium Mikołaja Glinki – właściciela Szczawina. W kościele upamiętniono również innych okolicznych właścicieli ziemskich. Obok kościoła stoi **plebania z 1922 r.** wzorowana na architekturze dworskiej. W latach 30. XIX w. wytyczono nowy cmentarz, a w 1855 r. wzniesiono na nim **kaplicę grobową Górskich**, właścicieli Ponikwi Małej, Gór i Jemielistego.

W Goworowie znajduje się również zabytkowy **budynek Szkoły Podstawowej w Goworowie z 1920 r.**, obecnie siedziba Zespołu Szkół Powiatowych w Goworowie.

Szczawin. Między Szczawinem a Daniłowem znajduje się jeden z dwóch pałaców w powiecie ostrołęckim. Nazwa wsi pochodzi od Szczawińskich. W dokumentach z XVI wieku figurowała ona jako własność rodziny Szczawińskich, a w XVII wieku należała rodziny Glinków. **Zespół pałacowo-parkowy** powstał na początku XIX w. w miejscu drewnianego dworu z XVIII w. Właścicielem wsi był wówczas Jakub Glinka. Pałac został zaprojektowany przez warszawskiego architekta – Adama Idźkowskiego. Budynek składa się z korpusu głównego na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu i parterowych, kwadratowych pawilonów połączonych z nim prostymi galeriami. Pałac otacza park z końca XVIII wieku,

który został wyregulowany w 1898 r. pod kierunkiem Waleriana Kronenberga. Około 2 km od pałacu zaczyna się kompleks leśny zwany Lasami Szczawińskimi.

Fot. 8. Pałac w Szczawinie
Źródło: <http://www.polskiezabytki.pl>

Ponikiew Mała. Pierwszą informację o wsi odnotowano w 1387 r. Nad niewielką rzeczką Czerną, będącą lewym dopływem Orza, przy drodze z Goworowa do Pasiek stoi murowany dwór Górskich z II poł. XIX w. wraz z pozostałościami parku z oczkiem wodnym. Kolejny dwór Górskich stał koło Czernia od XIX do lat 20. XX wieku.

W miejscowości **Kółko** stoi drewniany młyn wodny na rzece Orz.

W Kuninie znajduje się **drewniany kościół pw. św. Jana Chrzciciela** z przełomu XIX/XX wieku. Wieś znana jest od XV w., a jej pierwszymi właścicielami byli Radwanowie z podwarszawskiego Rakowa. W 1937 r. erygowano w Kuninie parafię, a msze odbywały się w remizie strażackiej i prywatnym domu. W 1945 r. przeniesiono tam niewielki drewniany kościół ewangelicko-augsburski (luterński) z Marianowa leżącego w powiecie wyszkowskim. Po złożeniu budynku dobudowano kruchtę, prezbiterium, zakrystię i sygnaturkę, a świątyni nadano wezwanie Niepokalanego Poczęcia NMP. W sąsiednich wsiach – w Dzbądzku i Wólce Kunińskiej – znajdują się cmentarze wojenne z 1915 r.

Fot. 9. Kościół św. Jana Chrzciciela w Kuninie
Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

Brzeźno. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z XV w. Właścicielami byli Brzezińscy i Zambrzyccy. Stanisław Marchwicki w 1900 r. zbudował pałac, którego projekt opracował architekt o włosko-szkockich korzeniach Leonardo Marconi. **Pałac** ma charakter neoklasycystyczny, wyróżnia go czterokolumnowy koryncki portyk na planie elipsy, zwieńczony attyką w formie balustrady. Pałac otacza park ze stawem z zadrzewioną wyspą. Powierzchnia parku wynosi 3,2 ha, w tym wód – 0,15 ha. Dominujący tu drzewostan, to dęby, lipy, jesiony i klony. Zachowano układ przestrzenny, w tym rozmieszczenie ścieżek. Po II wojnie światowej duże majątki znajdujące się w powiecie ostrołęckim zostały rozparcelowane, a z dóbr brzezińskich utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne, w pałacu urządzając biuro. Obecnie pałac jest własnością prywatną.¹⁷

¹⁷ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki. Szlacheckie zaścianki i kurpiowska puszcza- przewodnik turystyczny*, Cieszyn: Pracownia na Pastwiskach 2011; s. 152.

Fot. 10. Pałac w Brzeźnie

Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

Gmina Kadzidło

Gmina Kadzidło zajmuje obszar 259 km² i pod względem powierzchni znajduje się na 3 miejscu w województwie, będąc jednocześnie największą gminą w powiecie ostrołęckim. Gmina położona jest w sercu Puszczy Zielonej. Lasy obejmują około 100 km², a użytki rolne 140 km² (z czego 55% powierzchni użytków rolnych stanowią użytki zielone). Głównym źródłem utrzymania rolników jest produkcja dobrej jakości mleka i żywca wołowego. Rozległe kompleksy leśne w połączeniu z urozmaiconą rzeźbą terenu tworzą korzystne warunki klimatyczno-zdrowotne. Natomiast rzeki: Rozoga, Omulew i Szkwa, bogata fauna i flora, stwarzają dobre warunki do wypoczynku, wędkowania, turystyki wodnej i rowerowej.

Ryc. 7. Herb gminy Kadzidło

Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

Gmina jest jednym z najbardziej znanych ośrodków sztuki kurpiowskiej zachowanej w zdobnictwie (kwiaty z bibuły i gęsi piórek, kierce, pająki, palmy, pieczywo obrzędowe), wycinankarstwie, hafciarstwie, koronkarstwie, budownictwie, strojach, obróbce bursztynu.¹⁸

Kadzidło jest największą wsią na Kurpiach, nazywane bywa również stolicą duchową Kurpi. Nazwa miejscowości pochodzi od kadzidla, którego wyrobem z pokruszonego bursztynu, ziół i jagód jałowca prawdopodobnie zajmowali się niegdyś mieszkańcy osady. Wieś założył w I poł. XVIII w. starosta ostrołęcki i kanclerz wielki koronny Jan Małachowski w wyniku konfliktu z Jezuitami osadzonymi w Myszyńcu. W 1740 r. starosta ufundował parafię i drewniany kościół, a kolejny kościół zbudował w 1783 r. syn Małachowskiego – Antoni. W 1786 r. w Kadzidle powstał **murowany kościół pw. Ducha Świętego**, a drewniany przeniesiono do Dąbrówki. Bryłę kościoła osadzono na planie krzyża łacińskiego z dobudowanymi nawami bocznymi. We wnętrzu świątyni znajduje się XVII-wieczny barokowy ołtarz główny, pochodzący z Kościoła św. Anny w Koduniu koło Białej Podlaskiej. Dwie kropielnice wykonane z muszli z Morza Adriatyckiego są darem hrabiego Ludwika Krasieńskiego, zaś organy wykonał kurpiowski rzeźbiarz Andrzej Kaczyński.

Fot. 11. Kościół pw. Ducha Świętego w Kadzidle
Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

We wsi znajduje się również **pomnik szwedzki** z lat 50. XX w (upamiętniający 250-lecie zwycięstwa Kurpiów nad Szwedami), **kaplica ostrobramska** wraz z obrazem Matki Boskiej

¹⁸ Źródło: <http://www.wrotamazowska.pl/pl/>

Ostrobramskiej namalowanym przez Łucję Bałzukiewicz oraz **kaplica-mauzoleum pw. świętego Józefa** (zbudowana w 1951 r. ku czci zmarłych, poległych i zamordowanych).

W 1991 r. stworzono **Zagrodę Kurpiowską**, która jest filią Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce. Funkcjonuje również Izba Pamięci Czesławy Konopkówny, jednej z najsłynniejszych kurpiowskich artystek. W Kadzidle odbywają się coroczne imprezy kulturalne, w tym widowiska obrzędowe „Śladami Kurpiów”, „Rajby na Kurpiach” i „Wesele Kurpiowskie”, warsztaty etnograficzne „Ginące Zawody”, jak również spotkania z legendami, wierszami i gadką kurpiowską „Kurpiowskie Bałamuty”.

Rezerwat Przyrody Karaska

Największe torfowisko wysokie na Nizinach Środkowopolskich oraz jedno z największych w Polsce. Karaska stanowi pozostałość obszaru bagiennego. Zdomowały się tu m.in. cietrzewie, żurawie, pustułki, jaszczurki i żmije zygzakowate. Rezerwat jest ostoją łośia, dzika, jelenia oraz sarny.

Piasecznia

Miejscowość, w której znajduje się **cmentarz wojenny**, z grobami żołnierzy z 1920 r., będący śladem walk z I wojny światowej.

Wach

W Wachu znajduje się **cmentarz wojenny z 1914 r.** W 2009 r. we wsi, której zabudowa jest rozproszona pośród pól i lasków, powstało Prywatne Muzeum Kurpiowskie Laury i Zdzisława Bziukiewiczów. Muzealnicy zebrali około tysiąc eksponatów, grupując je w działach: tkactwo, bursztyniarstwo, stolarstwo, szewstwo, plecionkarstwo, wyposażenie domu, wyposażenie gospodarskie oraz maszyny i narzędzia rolnicze. Odtworzono również XIX-wieczną odkrywkową kopalnię bursztynu.

Czarnia

W miejscowości znajduje się **kościół**, który jest siedzibą **parafii św. Michała Archaniola**, pochodzący z 1921 r. Wybudowany został przez mieszkańców wsi Czarnia i Brzozowa wg. projektu architekta Rudolfa Macury.

*Fot. 12. Kościół św. Michała Archaniola w Czarni (gm. Kadzidło)
Źródło: <https://pl.wikipedia.org>*

Gmina Lelis

Powierzchnia gminy, która zlokalizowana jest na skraju Kurpiowskiej Puszczy Zielonej i charakteryzuje się wysoką lesistością, wynosi 197 m². Przez teren gminy przepływa 5 rzek: Rozoga, Piasecznica, Omulew, Narew i Szkwa. Z uwagi na warunki przyrodnicze gmina została zaliczona do obszaru „Zielonych Płuc Polski”. W lasach można spotkać jelenie, sarny, dziki, kuny leśne, zające, lisy czy wilki, jak również bogatą roślinność. Tradycyjnym elementem krajobrazu gminy są kapliczki i krzyże przydrożne, które przypominają o głębokiej religijności ludu puszczańskiego (Szafarnia, Płoszyce, Durlasy, Nasiadki). Zachowała się również drewniana architektura ludowa.¹⁹

W okresie rozbiorów tereny gminy Lelis do roku 1830 należały do guberni płockiej, a po 1854 r. do guberni łomżyńskiej. Przed I wojną światową tereny obecnej gminy ogarnęła fala emigracji zarobkowej. W przeszłości należały do gmin: Nasiadki i Dylewo, a w okresie międzywojennym również do gminy Durlasy. Samodzielną gminą Lelis jest od 1972 r., a wsią parafialną od 11 lat. Mieszkańcy gminy Lelis aktywnie uczestniczyli w wydarzeniach dziejowych, których główne centra znajdowały się na terenach sąsiednich gmin: Kadzidło, Łyse, Nowogród, Ostrołęka.²⁰

¹⁹ Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Lelis na lata 2020-2023

²⁰ <http://www.wrotamazowska.pl/pl/>

Ryc. 8. Herb gminy Lelis

Źródło: <http://bip.lelis.pl/>

Lelis – wieś otoczona leśnymi wydhami. Powstała w miejscu kuźnicy żelaza zwanej Rudą Lelis, założonej w XVII w. Badania archeologiczne wykazały jednak, iż ludzie przebywali w tej okolicy już 6 tysięcy lat temu. W miejscowości znajduje się drewniany kościół, który jest siedzibą parafii Matki Bożej Nieustającej Pomocy. Zbudowano go w 1948 r. w Nowej Wsi, a do Lelisa przeniesiono w 1987 r. Odbywa się tu jedna z najciekawszych imprez folklorystycznych na Kurpiach – „Kurpiowskie Granie w Lelisie” Regionalny Przegląd Harmonistów i Skrzypków Ludowych.²¹

Fot. 13. Kościół Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Lelisie

Źródło: <https://pl.wikipedia.org>

²¹ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit., s. 129

Dąbrówka. Wieś powstała w XVIII w. Znajduje się w niej zabytkowy **drewniany kościół pw. św. Anny**, który wzniesiono na planie krzyża łacińskiego w II połowie XIX w. z drewna pozostałego po rozebranych kościele kadzidlańskim. Parafię erygowano w 1894 roku. Elewacja frontowa wraz z ludowym krucyfiksem przypomina ścianę szczytową domu kurpiowskiego. Wnętrze świątyni wyróżnia się pięknymi obrazami, licznymi krucyfikсами oraz barokowo-ludową rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Obok kościoła stoi 13-metrowa drewniana dzwonnica i kapliczka.

Fot. 14. Kościół pw. św. Anny w Dąbrówce

Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl>

Nieopodal świątyni rośnie również **pomnik przyrody – drobnolistna lipa** zwana Dąbrówką. Miejsce wyróżnia się jeszcze tajemniczością objawień i cudownych uzdrowień na Kurpiach. Od roku 2004 co roku we wrześniu do Dąbrówki zmierzają pielgrzymki upamiętniające cudowne objawienia na Kurpiach, a także odbywa się tam impreza folklorystyczna nawiązująca swą nazwą do minionych wydarzeń „Tam gdzie barć cudowna stała”.

Gmina Lelis bogata jest również w unikalne pomniki przyrody. Oprócz okazałej lipy we wsi Dąbrówka należy wyróżnić także jałowce w Łodziskach i Długim Kącie, brzozy w Białobieli i w leśnictwie Łodziska oraz dwa dęby szypułkowe we wsi Łęg Przedmiejski.

Gmina Łyse

Gmina Łyse jest gminą wiejską o powierzchni 246 km². Teren gminy znajdował się w lasach Zagajnicy Łomżyńskiej, a knieje puszczańskie pełne były dzikiej zwierzyny: niedźwiedzi, łosi, rysiów, dzików, jeleni oraz łasic. Puszcza obfitowała w drewno, pokłady rudy darniowej, barcie dzikich pszczół i ryby występujące w rzekach, strugach, jeziorach i rozlewiskach, pozostając terenem łowów królewskich. Na jej straży stały dwory myśliwskie, np. nad jeziorem Krusko. Pierwszą odnotowaną w 1673 r. osadą na terenie gminy Łyse były Lipniki. Inne osady wiejskie puszczy – Dęby, Łyse, Łączki – powstały po potopie szwedzkim. Stopniowo w ciągu XVII i XVIII wieku całość Puszczy została zasiedlona. Nazwy wsi przyjęto od cech topograficznych Puszczy oraz nazwisk rodowych osadników.²²

Puszcza zamieszkiwana była przez liczną zwierzynę i obfitowała w drewno, pokłady rudy darniowej i ryb. Była również pełna dzikich pszczół, które miały swe barcie w dziuplach drzew. W obrębie wsi Łyse kopano bursztyn (zwłaszcza latach 1870-1885 oraz na początku XX w). Przemiany społeczno-gospodarcze w puszczy oraz dalszy rozwój osadnictwa rolnego przyczyniły się do upadku bartnictwa (zarządzeniem władz pruskich zniesiono w 1801 r. prawo bartne) i nastąpił okres systematycznej dewastacji drzewostanu. Na przełomie XIX i XX wieku mieszkańcy gminy zajmowali się tkactwem, a także obróbką drewna. W roku 1915 przez teren gminy przebiegała linia frontu, a w efekcie walk powstały cmentarze, gdzie pochowano poległych obu walczących stron. Po II wojnie światowej podstawą utrzymania ludności pozostało rolnictwo, dorabiano również tkaniem szmacianych dywaników, słomianek lub handlem zwierzętami domowymi.²³ Obecnie dominującym kierunkiem jest chów bydła mlecznego i uprawy podporządkowane produkcji mlecznej i przetwórstwu mięsnemu.

Największym i najbardziej popularnym wydarzeniem kulturalnym w gminie Łyse są **obchody Niedzieli Palmowej**. Charakterystyczna jest dla niej procesja z wysokimi palmami kurpiowskimi (od 1 do 10 m), kiermasz sztuki ludowej z bogatą dekoracją bibułkową, występy zespołów folklorystycznych czy okolicznościowe wystawy. Impreza przyciąga rzesze turystów z kraju i zagranicy.

²² <http://www.wrotamazowska.pl/pl/>

²³ <http://www.gminalyse.pl>

Fot. 15. Niedziela Palmowa w Łysych
Źródło: <http://www.gminalyse.eu>

Łyse to wieś znana już od XVIII w. Jednym z mieszczących się tutaj tradycyjnych budynków kurpiowskiej zabudowy jest drewniany **kościół pw. św. Anny**, wzniesiony w 1882 r. na miejscu kaplicy z 1789 r. We wnętrzu świątyni znajdują się zabytkowe feretrony i rzeźby z końca XIX w., jak również obrazy przedstawiające Marię i Magdalenę w strojach kurpiowskich oraz Chrystusa, który dźwiga krzyż wspomagany przez mężczyznę w kurpiowskim ubraniu. Kościół zdobią również palmy kurpiowskie, będące owocem corocznych konkursów. Obok kościoła stoi **drewniana dzwonnica z końca XIX w.** oraz **krzyż powstańczy z 1863 r.** Świątynię otacza wieniec **kapliczek słupowych z polichromowanymi płaskorzeźbami**. Od 2000 r. kościół nie pełni funkcji sakralnych, albowiem przejęła je świątynia pw. Chrystusa Króla Wszechświata.

W Łysych znajduje się również zabytkowy cmentarz wraz z drewnianą kaplicą datowaną na początek XX w. i krzyżami nagrobnymi, żeliwnie kutymi w XIX w. Inne zabytki to: krzyż drewniany z pasyjką sprzed I wojny światowej, pomnik znajdujący się na cmentarzu żołnierzy radzieckich w lesie koło Łysych (będącego zbiorową mogiłą żołnierzy radzieckich i cywilów).

Fot. 16. Kościół pw. św. Anny w Łysych
Źródło: <http://mazowieckiszlaktradycji.com/>

Lipniki są dużą wsią, która powstała w 1663 r. Najprawdopodobniej założycielem był szlachcic, uciekinier z okolic Piotrkowa Trybunalskiego, o nazwisku Wiśniewski, który założył osadę, a następnie zarejestrował jako wieś i przyjął prawo bartne, włączając wieś do parafii rzymskokatolickiej w Nowogrodzie. Następnie zaczęła napływać fala osadników z różnych terenów Polski. W Lipnikach przed 1865 r. utworzono jedną z trzech pierwszych szkół na Kurpiach, a w 1883 r. parafię. Obecnie wieś znana jest głównie z jedyne go na Kurpiach kompletnego wiatraka, kościoła, fabryki mebli oraz gospodarstw agroturystycznych. **Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego** zbudowano w latach 1837-1889 na planie prostokąta z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i dobudowanymi dwoma pomieszczeniami. Zabytkowa jest również dzwonnica murowana, pochodząca z I połowy XIX wieku. Naprzeciw kościoła stoi **figura św. Rocha**, pochodząca z XIX w.

W Lipnikach znajduje się również cmentarz parafialny z 1755 r. wraz z **murowaną kaplicą cmentarną i bramą** pochodzące z II połowy XIX w. oraz dwa inne cmentarze: cmentarz ofiar cholery i cmentarz żołnierzy rosyjskich i niemieckich.²⁴

²⁴ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit., s. 118

Fot. 17. Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Lipnikach
Źródło: <http://www.gminalyse.eu/>

Lipnicki **wiatrak** (typu koźlak) został zbudowany w XIX w., a następnie odbudowany po zniszczeniach z czasów I wojny światowej. Drugi młyn wiatrowy stoi na południe od Lipnik.

Fot. 18. Wiatrak w Lipnikach
Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

Zalas. Pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 1682 r. Charakterystyczną budowlą Zalas jest zespół **kościół parafialnego pw. św. Stanisława Kostki**. Kościół w stylu neogotyckim zbudowany został w latach 1908-1913 z czerwonej cegły, zwożonej z Prus Wschodnich, wg projektu architekta Franciszka Przecławskiego z Łomży. Przed świątynią znajduje się drewniana dzwonnica zbudowana w 1902 roku. W Zalasiu znajduje się również cmentarz

parafialny wraz z krzyżami nagrobnymi z II połowy XIX w. Ponadto we wsi zachowało się wiele kurpiowskich domów, tradycyjnie zdobionych.

Innymi istotnymi dla dziedzictwa kultury gminy Łyse obiektami są:

- domy, krzyż drewniany z XIX w. i pomnik przyrody – lipa we wsi Łączki,
- kapliczka słupowa z Trójcą Św. z pocz. XX w. we wsi Baba,
- kapliczka drewniana z XX w., dębiana, nad Szkwą we wsi Dudy Puszczańskie,
- kapliczka z Trójcą Św. i krzyż drewniany upamiętniający walkę ze Szwedami z 1708 r. we wsi Tartak,
- kapliczka z Trójcą Św., rzeźbiona, z pocz. XX w. we wsi Tyczek,
- kapliczka murowana przy szosie Łyse-Łączki z pocz. XX w.,
- kapliczka drewniana dębiana, z lat 30. XX wieku we wsi Wejdo.

Gmina Myszyniec

Gmina Myszyniec jest gminą miejsko-wiejską o powierzchni 225 km², w tym obszar miasta wynosi 10,27 km². Położona jest w obrębie dorzecza rz. Wisły, a przez jej obszar przepływa z północnego-zachodu na południowy-wschód rzeka Rozoga wraz z trzema lewostronnymi dopływami (Pełtówka, Kanał Olszyny, Kanał Charcibałda) oraz rzeka Szkwa, stanowiąca wschodnią granicę gminy. Obszar gminy jest jednym z najatrakcyjniejszych w regionie pod względem ilości i różnorodności gatunków świata roślinnego i zwierzęcego, a lasy stanowią około 24% jej obszaru.

Myszyniec założyli jezuici za zgodą króla Jana Kazimierza. Osadników zachęcała do osiedlania gwarancja wolności osobistej. Część z nich stanowili zbiegli poddani z folwarków szlacheckich. Do XVIII wieku gospodarka na tym terenie opierała się wyłącznie na eksploatacji dóbr naturalnych, tj.: rybołówstwie, myślistwie, wytapianiu żelaza z rudy darniowej. Szczególnie uprzywilejowani byli bartnicy. Posiadali oni własną organizację rządzącą się „prawem bartnym”, początkowo zwyczajowym, a w latach 1559 i 1616 spisany, zatwierdzonym zaś przez króla Zygmunta III Wazę w 1630 r. Warunki życia w Puszczy ukształtowały typ ludności puszczańskiej przywiązanej do wolności, ofiarnie walczącej o swą niezależność i swoje prawa. Mieszkańcy gminy wstawili się aktywnym udziałem w wielu walkach toczonych na obszarze gminy i kraju (m.in. walki ze Szwedami w XVII w. oraz w 1708 r., walki przeciwko wojskom rosyjskim w 1733 roku czy walki o wyzwolenie narodowe). Za udział w powstaniu styczniowym Myszyńcowi odebrano prawa miejskie, które odzyskał dopiero w 1993 r.²⁵

²⁵<http://www.myszyniec.pl>

Ryc. 9. Herb gminy Myszyniec
Źródło: <http://www.myszyniec.pl/>

Myszyniec jest jedynym miastem w powiecie ostrołęckim. Powstanie miasta wiąże się z utworzeniem ośrodka misyjnego w puszczy. Jezuici, aby powstrzymać przenikanie nauk protestanckich do Kurpiów, w 1650 r. zbudowali przy szlaku na Prusy drewnianą kaplicę, a następnie organizowali targi, co przyczyniło się do powstania przy ich misji osady targowej. Później powstały szkoły (lata 70. XVIII w.), szpital, browar i karczma. Starosta ostrołęcki Jan Małachowski, będąc nieprzychylny jezuitom, założył nieopodal nową osadę, którą nazwano Myszyniec Nowym. Obie miejscowości połączyły się prawdopodobnie w 1798 r. O wpływie kultury żydowskiej świadczy istnienie społeczności w mieście (w 1906 r. stanowili połowę obywateli), wybudowanie synagogi czy łaźni oraz założony w latach 30. XIX w., kirkut przy drodze do Pełt.²⁶

Aktualnie wśród najznamienitszych zabytków miasta znajduje się **zespół kościoła parafialnego pw. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu**, który został wybudowany w latach 1909-1922. Neogotycki kościół murowany wykonano wg projektu łomżyńskiego architekta Franciszka Przecławskiego. Ma pięcionawowy korpus z transeptem oraz dwuwieżową fasadą. Ołtarz główny, ambona, konfesjonały i ławki neogotyckie pochodzą z początku XX w, a ołtarze boczne barokowe z rzeźbami św. biskupów i postaci alegorycznych z lat 1720-30. W wyposażeniu znajduje się osiem barokowych i barokowo-ludowych krucyfiksów oraz żelazny, kuty krzyż z XVII-XVIII w., a także rzeźbione feretrony z rzeźbami czterech aniołków.²⁷ Uwagę zwracają również witraże, polichromia z motywami kurpiowskimi

²⁶ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit. s. 88.

²⁷ *Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Myszyniec na lata 2018-2021.* <https://myszyniec.nowoczesnagmina.pl/>

oraz organy (z 1923 r). Najstarszą zaś zachowaną budowlą w mieście i na Kurpiach jest **dzwonnica** z bramą i przybudówkami (XVIII w.). Zbudowana na planie prostokąta, trykondygnacyjna

i zwieńczona od wschodu oraz zachodu schodkami szczytowymi. W jej przyziemiach znajdują się barokowe rzeźby, pochodzące z okresu jej budowy, a obok żelazne kuny, do których przykuwani byli przestępcy.

W kontekście zabytków miasta należy również wymienić starą część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego i pomnik powstańców z 1863 r., pomnik upamiętniający walki ze Szwedami, były cmentarz żydowski z początku XIX w. oraz liczne drewniane domy pochodzące z końca XIX i początku XX wieku.²⁸

Fot. 19. Kościół parafialny pw. Trójcy Przenajświętszej w Myszyncu
Źródło: <http://www.parafia.myszyniec.pl>

Charakterystycznym elementem krajobrazu gminy Myszyniec są przydrożne **krzyże i kapliczki**, powstające najczęściej dla upamiętnienia istotnych wydarzeń historycznych. Do najbardziej efektownych zaliczyć należy te zlokalizowane w miejscowościach: Wykrot, Wydmusy, Charciabałda, Niedźwiedź i Białusny Lasek. Na terenie gminy występują również zaliczające się do dóbr kultury **mogily**: Cmentarz wojenny z 1945 r. – mogiła żołnierza francuskiego walczącego w Armii Krajowej w Białusnym Lasku, mogiła żołnierza

²⁸ Strategia Rozwoju Gminy Myszyniec na lata 2016-2026, Gdańsk 2015.

niemieckiego poległego w 1944 r. w Olszynach, mogiła wojenna żołnierza radzieckiego z 1944 w Wykrocie.

Istotnym sakralnym obiektem na terenie gminy jest również Sanktuarium Matki Bożej, będące miejscem upamiętniającym objawienia Stefana Gwiazdy (niezatwierdzone jednak dotychczas oficjalnie przez Kościół). Przyjmuje się, że objawienia trwały od 1990 do 2002 r. Na ich miejscu wybudowany został kościół pw. Matki Bożej Miłosierdzia i klasztor. Obecnie w sanktuarium posługują klauzurowe siostry zakonne klaryski kapucynki, a obiekt odwiedzany jest szczególnie w istotne święta maryjne. Interesujący jest również kościół parafialny we wsi Krysiaki, który został wybudowany w drugiej połowie XX wieku. Jego wystrój zdominowany jest przez drewno oraz elementy myśliwskie.²⁹

Gmina Olszewo-Borki

Gmina Olszewo-Borki położona jest w zachodniej części powiatu ostrołęckiego, zajmując obszar około 196 km², z czego ok. 43% stanowią lasy. W bezpośrednim sąsiedztwie gminy znajduje się miasto Ostrołęka oraz drogi krajowe Ostrołęka-Warszawa (nr 61) i Ostrołęka-Olsztyn (nr 53). Teren gminy ma charakter równinny, usytuowana jest pomiędzy zlewiskami rzek Narew i Omulew. Wiodącym działem gospodarki gminnej jest obecnie rolnictwo, intensywnie rozwija się również turystyka. Występują tu malownicze tereny leśne i nadrzeczne, a cały obszar gminy należy do obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski”.

Ryc. 10. Herb gminy Olszewo-Borki

Źródło: <http://www.olszewo-borki.pl>

²⁹ Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Myszyniec na lata 2016-2023, s. 9-10.

Pierwsze wzmianki dotyczące **Olszewa-Borek** pochodzą z końca XIV w., a mianowicie z okresu osadnictwa książąt mazowieckich sprowadzających tu ludność z głębi Mazowsza. Wśród osadników przeważała drobna szlachta, osiedlająca się pojedynczo lub całymi rodzinami. Z końcem XIV wieku ziemie obejmujące i stykające się ze wsią Olszewo-Borki zostały nadane lub sprzedane przez księcia Janusza Starszego szlachcie. W ten sposób powstały wsie Drężewo, Olszewo i Kruki. Szybki rozwój gospodarczy powiatu ostrołęckiego, w tym także gminy Olszewo-Borki, nastąpił po przyłączeniu ziem Księstwa Mazowieckiego do korony Królestwa Polskiego w 1529 r. Niestety lata potopu szwedzkiego, rozbiorów, powstań oraz I wojny światowej doprowadziły gminę do upadku gospodarczego. Po II wojnie światowej reformy administracyjne przyczyniły się do rozwoju miejscowości gminnej, która stała się podmiejską osadą.³⁰

Przystañ. Miejscowość została założona prawdopodobnie w pierwszej połowie XVI wieku. Dawniej wytapiano tu żelazo z rudy darniowej, a następnie sztaby spławiano Omulwią na przystani. Ziemia była we władaniu Mikołaja Mzowskiego, później właścicielem lub dzierżawcą był Piotr Wessel, następnie Rudą zarządzał Joannes Wessel, a w 1597 r. Jan Wessel zrzekł się praw do Rudy na rzecz syna Kacpra, który ostatecznie stał się prywatnym właścicielem. Od 1670 r. majątek posiadała rodzina Godlewskich, Mostowskich, Krasińskich, a następnie Czartoryskich. Małgorzata Czartoryska w 1925 r. otrzymała dobra Przystani w posagu ślubnym, wychodząc za mąż za księcia Gabriela de Bourbon-Sicilias z Francji.

W 1928 r. zbudowano nowy **drewniany dworek**, a następnie założono sad i **park oraz** wybudowano kaplicę w stylu zakopiańskim (1935 r.) i murowany młyn. Przed wybuchem II wojny światowej Burbonowie wyjechali z Przystani. Po zakończeniu wojny w dworku mieściła się szkoła, następnie ośrodek wypoczynkowo-szkoleniowy. Począwszy od 1981 r. ponownie mieści się tam szkoła podstawowa. W ostatnich latach przy wsparciu z Unii Europejskiej dworek odnowiono i wykonano rewaloryzację zabytkowego parku położonego na tyłach obiektu.³¹

³⁰Gminny Program Rewitalizacji Gminy Olszewo-Borki na lata 2017-2023, str.27, <http://www.olszewo-borki.pl/>

³¹Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Olszewo-Borki..., op. cit., s. 16.

Fot. 20. Drewniany dworek w Przystani

Źródło: <http://www.polskaniezwykla.pl/>

W Nowej Wsi znajduje się plebania, która stanowi jeden z najcenniejszych zabytków gminy Olszewo-Borki. Została zbudowana w 1912 roku dzięki staraniom proboszczów: ks. Władysława Krauzego oraz ks. Franciszka Przedpełskiego. Budowla usytuowana jest na wzgórzu, zbudowana jest na planie prostokąta i przywodzi na myśl architekturę willową regionów górskich. Jest to budowla o nieregularnych kształtach, rozczłonkowana i asymetryczna. Jej fundamenty zostały wykonane z kamienia na zaprawie cementowo-wapiennej. Ściany nośne wykonano z pełnej cegły ceramicznej, stropy z belek drewnianych. Otwory na parterze mają kształt prostokątny. Natomiast na piętrze, w ścianie frontowej występuje duży okrągły otwór okienny z drzwiami sięgającymi posadzki. Jest to tzw. porte-fenetre (z francuskiego drzwi-okno), efektowne połączone drzwi z rozetowym oknem w nowym, secesyjnym stylu.³²

³² Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Olszewo-Borki..., op. cit., s. 17.

Fot. 21. Plebania w Nowej Wsi
Źródło: <http://www.turystyka.olszewo-borki.eu>

Na terenie gminy znajdują się również krzyże, kapliczki, cmentarze, mogiły i miejsca pamięci narodowej, w tym mogiła zbiorowa i krzyże przydrożne w Żebrach-Chudku, kapliczka w Zabrodziu i kapliczka w Nowej Wsi, cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich i rosyjskich w Żebrach-Starej Wsi.

Gmina Rzekuń

Gmina zajmuje około 136 km², z czego około 61,5% stanowią użytki rolne. Osadnictwo na terenie gminy sięga czasu środkowej epoki kamiennej, a fragmenty ceramiki z tego okresu odnaleziono na terenie wsi Nowa Wieś Wschodnia. Wieś Rzekuń była prawdopodobnie początkowo własnością możnowładczą, która uformowała się w średniowieczu w pobliżu ośrodka książęcego, jakim była Ostrołęka. W wieku XV i w pierwszej połowie XVI określana była jako Rzekunie (Rzekunye) lub Rzekonie. Pierwszy poświadczony zapis nazwy pochodzi z 1413 roku, ale możliwe, iż do Rzekunia odnosi się pochodzący z 1371 roku zapis Rehonie z dokumentu wystawionego dla rodziny Nowodworskich. Parafia w Rzekuniu została erygowana 3 lutego 1413 r. i należały do niej wsie: Rzekunie, Czarnowiec, Kaczyno, Dzbenino, Susko, Troszyno, Laskowiec, Borawe, Niedźwiedzie i Dąbek.³³

Rozwijając sieć osadniczą, książęta warszawscy podporządkowali sprawy własnościowe w okolicy miasta Ostrołęki, zakładając prawdopodobnie najstarsze miejscowości gminy. Od XVI do XVIII w. rodowe majątki podlegały podziałom na coraz mniejsze części,

³³ <https://www.wrotamazowska.pl>

a szlachta ubożała. W okresie zaborów mieszkańcy wiosek gminy Rzekuń brali czynny udział w walkach (najazd pruski, obrona Ostrołęki, bitwa pod Ostrołęką, powstanie listopadowe). W 1882 r. rozparcelowano folwarki w Rzekuniu, Laskowcu, Ołdakach, Zabieli i Nowej Wsi. W czasie I wojny światowej na terenie gminy miały miejsce liczne ruchy wojsk oraz migracje uciekającej ludności, a gminne miejscowości ucierpiały w wyniku bombardowań i ostrzału. Podczas II wojny światowej okupanci terroryzowali i eksterminowali miejscową ludność. Mimo to mieszkańcy gminy organizowali siatkę konspiracyjną i stawiali bierny oraz czynny opór najeźdźcy.³⁴

Gmina Rzekuń leży pomiędzy obszarami silnego wpływu kultury kurpiowskiej. Większość miejscowości jest utożsamiana raczej z tradycjami „włosciańskimi”.³⁵ Aktualnie korzystne położenie gminy, wzdłuż tras: Warszawa-Suwałki i Ostrołęka-Ostrów Mazowiecka oraz w sąsiedztwie miasta Ostrołęki, zapewnia dobre warunki dla rozwoju różnych gałęzi przemysłu i handlu.

Ryc. 11. Herb gminy Rzekuń

Źródło: <http://www.rzekun.pl/>

Pierwsza informacja o wsi **Rzekuń** dotyczy erygowania parafii oraz budowy drewnianego kościoła w 1413 r. Następnie utworzono szkołę w 1463 r. Kolejne kościoły wznoszono z drewna. Obecna świątynia, **kościół parafialny pod wezwaniem Najświętszego Serca Jezusowego**, pochodzi z początku XX w. i jest dziełem Józefa Piusa Dziekońskiego, pierwszego dziekana Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Kościół zbudowano w stylu zwanym wiślano-bałtyckim, będącym rodzimą odmianą neogotyku. Bryła świątyni sięga 60 metrów, a w przykrytym gwieździstym sklepieniem wewnątrz jawi się ołtarz główny

³⁴ Kamil Wójcikowski, Robert Fidura, *Uzasadnienie heraldyczno-historyczne projektów symboli gminy Rzekuń*, Łódź-Laski Szlacheckie 2013, s. 6-9.

³⁵ Kamil Wójcikowski, Robert Fidura, *Uzasadnienie...*, op. cit., s. 5.

z lat 20. oraz neogotyckie ołtarze boczne sprzed II wojny światowej oraz okresu powojennego.³⁶

*Fot. 22. Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Rzekuniu
Źródło: <http://epowiatostrolecki.pl/>*

W Rzekuniu znajduje się również cmentarz parafialny z pierwszej połowy XIX w. wraz z bramą cmentarną i kaplicą pw. Świętego Krzyża.

Przytuły Stare. W miejscowości istniał XVIII-wieczny drewniany dwór rodziny Grochowskich, otoczony parkiem wraz neobarokową kaplicą. Dwór został rozebrany na początku lat 50., natomiast z budynków gospodarczych przetrwała jedynie gorzelnia z mieszkaniem zarządcy. Kaplica została zastąpiona nową, większą świątynią nawiązującą zarysem bryły do pierwotnego obiektu.³⁷ Dorobek dziedzictwa kulturowego gminy stanowią również liczne miejscowe stanowiska archeologiczne, w tym między innymi krąg kamienny kultury przeworskiej w miejscowości Czarnowiec. Interesujący jest również obiekt w Dzbeninie, mianowicie głaz narzutowy o obwodzie 12 metrów, z którym związana jest lokalna legenda. Głosi ona, że król Stefan Batory był tutaj opatrywany przez medyka po zranieniu przez jelenia.

³⁶ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki...*, op. cit., s. 136-137.

³⁷ Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki. Szlacheckie zaścianki i kurpiowska puszcza- przewodnik turystyczny*, Cieszyn: Pracownia na Pastwiskach 2011, s. 134.

Susk Stary. W XIV w. właścicielem Suska był rycerz Jan z Zakrzewa na Kujawach, a od połowy XV w. do około 1770 r. właścicielami byli Suscy. Następnie majątkiem władał Antoni Bukowski, później Glinkowie oraz kolejnych dwóch nowych właścicieli. Po 1945 r. majątek rozparcelowano, a na chwilę obecną **dwór** i otoczenie są własnością prywatną. Murowany dwór składa się z korpusu głównego i dwóch skrzydeł, które tworzą dziedziniec. Otoczony jest parkiem dworskim.

Fot. 23. Dwór w Susku Starym
Źródło: <https://pl.wikipedia.org/>

Gmina Troszyn

Obszar gminy Troszyn zajmuje 156 km². Położona jest ona na Nizinie Mazowieckiej. Pierwsze informacje dotyczące Troszyna pochodzą z 1406 i 1413 roku. Biskup Płocki w 1413 r. erygował parafię w Rzekuniu i przyłączył do niej m.in. Troszyno. Z 1419 r. pochodzi pierwszy zapis o właścicielu ziemi troszyńskiej – Janie z Troszyna – który w 1443 r. ufundował kościół parafialny w Troszynie. Następnym właścicielem był Jan z Karniewa z rodu Rogalów Herbu Rogala. Z ziemi troszyńskiej wywodzi się również Hieronim Kleczkowski, który zasłużył się w wielu bitwach jako dowódca Lisowczyków (lekkiej jazdy

konnej stworzonej przez Aleksandra Lisowskiego, złożonej ze szlachty polskiej, kozaków znad Dniepru i Zaporozża).³⁸

Ryc. 12. Herb gminy Troszyn
Źródło: <http://troszyn.pl/>

Ziemie Troszyńskie zamieszkiwane był głównie przez szlachtę zaściankową. Współczesną pozostałością po tamtym okresie są przede wszystkim nazwiska, które nadawane były poprzez dodanie odpowiednich końcówek do nazw miejscowości. Gmina ma charakter wiejski, dominuje w niej gospodarka rolna oparta na indywidualnych gospodarstwach nastawionych głównie na hodowlę o kierunku mleczno-mięsnym (bydło domowe oraz świny). Istotne znaczenie ma również uprawa ziemniaków, kukurydzy oraz zbóż. Bogactwa mineralne to złoża żwiru i piasków kwarcowych. Z uwagi na brak większych zakładów przemysłowych i położenie w obszarze Zielonych Płuc Polski stwarza korzystne warunki do rozwoju agroturystyki.

W XVI wieku **Troszyn** był niewątpliwie dużą wsią parafialną. Był tu dwór szlachecki z folwarkiem, a przed powstaniem listopadowym Troszyn był okazałym majątkiem.³⁹ Obecnie szczególną uwagę zwraca bryła kościoła pw. św. Bartłomieja Apostoła zbudowana w latach 1956-1975 z okolicznego kamienia polnego. Współczesny obiekt sakralny stoi w miejscu drewnianego kościoła, spalonego przez wojska niemieckie w 1944 r. Obok kościoła znajduje się drewniana plebania. Na cmentarzu parafialnym znajdują się zabytkowe nagrobki: **Aleksandra Puchały z 1840 r. i Henryka Puchały z 1850 r. oraz Piotra Żochowa z 1874 r.**

³⁸ <http://troszyn.pl/>

³⁹ Anna Szablowska, *Gmina jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego: Organizacja i funkcjonowanie gminy*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 18, 2004 r., s. 196.

Fot. 24. Zjazd Szlachecki w Troszynie

Źródło: <http://www.to.com.pl/>

Troszyn jest również siedzibą Lokalnej Grupy Działania „Zaścianek Mazowsza”, która zrzesza gminy o tradycji szlacheckiej. Kultywowanie i pielęgnowanie tradycji odbywa się również poprzez organizowanie imprez kulturalnych, np. „Zjazd Szlachecki w Troszynie”.

Rostki. W lasku nieopodal wsi Rostki znajdują się kamienne kręgi o średnicy od kilku do kilkunastu metrów. Kamienne figury są w większości zarośnięte i naruszone. Jest to cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich.

Kleczkowo powstało najprawdopodobniej na przełomie XIV i XV wieku. We wsi w 1429 r. zbudowano drewniany kościół, a wokół niego powstał cmentarz. Kleczkowo w pierwszej połowie XVI w. otrzymało prawa miejskie, ale od 1578 r. znów figurowało w dokumentach jako wieś. Śladem okresu miejskiego jest plac 1 Maja – dawny rynek. Zabytkowym obiektem jest **zespół sakralny z XVI wieku**. Kościół św. Wawrzyńca jest najstarszym kościołem w powiecie – powstał w 1518 r. Wybudowano go na wzniesieniu, otoczono murem obronnym oraz fosą. W murze od strony rynku umieszczono neogotycką bramę-dzwonnicę. Na cmentarzu znajduje się zabytkowy nagrobek Józefa Łuniewskiego oraz kaplica z II poł. XIX w.

*Fot. 25. Kościół św. Wawrzyńca w Kleczkowie
Źródło: <http://www.parafiakleczkowo.pl/>*

Prawne formy ochrony zabytków

Jak zostało wspomniane w początkowej części Programu, ustawodawca w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazał konkretne formy ochrony zabytków, a mianowicie:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,;
3. uznanie za pomnik historii;
4. utworzenie parku kulturowego;
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Przedstawione poniżej zestawienia zabytków stanowią najważniejsze elementy dziedzictwa kulturowego powiatu ostrołęckiego. Należy zaznaczyć, że na terenie powiatu istnieją zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome, przy czym zabytki ruchome w większości pozostają we władaniu prywatnych właścicieli. W rejestrze prowadzonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków znajdują się również stanowiska archeologiczne.

Tab. 2. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Baranowo

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA BARANOWO				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Baranowo	murowany kościół w granicach dz. o nr. ew. 721	A-623	tak
2	Baranowo	plebania	nie	tak
3	Baranowo	cmentarz przykościelny	nie	tak
4	Baranowo	cmentarz parafialny	nie	tak
5	Brodowe Łąki	drewniany kościół pw. św. Michała Archanioła, w granicach dz. o nr. ew. 181	A-625	tak
6	Brodowe Łąki	drewniana dzwonnica strefa otoczenia na terenie części dz. nr 181	A-625	tak
7	Brodowe Łąki	plebania	nie	tak
8	Brodowe Łąki	cmentarz parafialny	nie	tak
9	Czarotrzew	młyn wodny	A-611	tak
10	Czarotrzew	chałupa	nie	tak
11	Czarotrzew	chlew	nie	tak
12	Ramiona (Majk Ramiona)	cmentarz z I wojny światowej żołnierzy niemieckich	nie	tak
13	Zawady	cmentarz grzebalny	nie	tak
14	Jastrzębka	budynek dworca PKP	nie	tak

Tab. 3. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Czarnia

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA CZARNIA				
Lp.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Czarnia	murowany kościół parafialny	A-433	tak
2	Czarnia	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	A-544	tak
3	Surowe	leśniczówka	wszczęte postępowanie w	tak

			sprawie wpisu do rejestru zabytków	
4	Czarnia	muzeum Brata Zenona	nie	tak
5	Czarnia	dom mieszkalny nr 21	nie	tak

Tab. 4. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Czerwin

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA CZERWIN				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Bobin (Czambrowina)	dwór drewniany	A-527	tak
2	Bobin (Czambrowina)	park dworski	A-527	tak
3	Chruśnice	cmentarz wojenny z 1915 r.	A-566	tak
4	Czerwin	kościół parafialny	A-426	tak
5	Czerwin	cmentarz przykościelny	A-426	tak
6	Czerwin	kaplica przedpogrzebowa	A-426	tak
7	Czerwin	dzwonnica	A-426	tak
8	Czerwin	kapliczka	nie	tak
9	Czerwin	organistówka (dawna plebania)	nie	tak
10	Czerwin	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	nie	tak
11	Czerwin	kaplica cmentarna	252A	tak
12	Czerwin	brama cmentarna	252A	tak
13	Czerwin	brama cmentarna	252A	tak
14	Czerwin	dwór murowany	A-495	tak
15	Czerwin	park dworski	A-495	tak
16	Czerwin	czworak murowany	nie	tak
17	Dzwonek (Suchcice- Międzyborze)	dwór murowany	nie	tak
18	Czerwin, ul. Mazowiecka 8	dom drewniany	nie	tak
19	Gocły	park dworski	nie	tak
20	Grodzisk Duży	młyn drewniany	nie	tak
21	Grodzisk Duży	obora murowana	nie	tak
22	Grodzisk Duży	stodoła murowana	nie	tak

23	Grodzisk Duży	park podworski	A-395	tak
24	Gucin	budynek drewniany	nie	tak
25	Gucin	budynek mieszkalny murowany	nie	tak
26	Janki Młode 23	dom drewniany	nie	tak
27	Janki Młode 24	dom drewniany	nie	tak
28	Janki Młode 25	dom drewniany	nie	tak
29	Jarnuty	szkoła podstawowa	nie	tak
30	Jarnuty 31	dom drewniany	nie	tak
31	Jarnuty 32	dom drewniany	nie	tak
32	Księżopole	park	nie	tak
33	Piotrowo 9	dom murowany	nie	tak
34	Piski	kościół parafialny pw. św. Jana wraz z cmentarzem przykościelnym	A-423	tak
35	Piski	dzwonnica	A-423	tak
36	Piski	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	A-559	tak
37	Piski, ul. Kopernika 2/4	dom murowany	nie	tak
38	Skarżyn 12	dom drewniany	nie	tak
39	Wojsze	cmentarz wojenny z 1914 r.	A-570	tak
40	Wojsze 7	dom murowany	nie	tak
41	Wojsze 7	spichlerz drewniany	nie	tak
42	Grodzisk Duży	grodzisko wczesnośredniowie- czne (AZP 41-73/1)	754	tak
43	Tomasze	osada starożytna (AZP 41-72/4)	920	tak
44	Wiśniówek	osada z okresu późnolateńskiego i okresu rzymskiego (AZP 41-74/2)	A 966	tak
45	Wojsze	kurhan starożytny (AZP 41-73/4)	A 972	tak

Tab. 5. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Goworowo
Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA GOWOROWO				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Brzeźno	zespół pałacowo-parkowy	A-393	tak
2	Brzeźno	pałac	A-393	tak
3	Brzeźno	park	A-393	tak
4	Brzeźno	stodoła biała	nie	tak
5	Cisk	cmentarz wojenny	nie	tak
6	Czernie	park dworski	nie	tak
7	Czernie	cmentarz wojenny	nie	tak
8	Goworowo	zespół sakralny	nie	tak
9	Goworowo	kościół murowany	A-462	tak
10	Goworowo	dzwonnica	A-462	tak
11	Goworowo	zadrzewienia przykościelne	nie	tak
12	Goworowo	plebania	nie	tak
13	Goworowo	wikarówka	nie	tak
14	Goworowo	najstarsza część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego	A-558	tak
15	Goworowo	kaplica grobowa	A-485	tak
16	Goworowo	budynek szkoły podstawowej	A-601	tak
17	Goworowo, ul. Księdza Dulczewskiego 1	dom murowany	nie	tak
18	Goworowo, ul. Księdza Dulczewskiego 22	dom drewniany	nie	tak
19	Goworowo, ul. Szkolna 4	dom drewniany	nie	tak
20	Goworowo, ul. Sienkiewicza 1	dom drewniany	nie	tak
21	Goworowo, ul. Sienkiewicza 6	dom drewniany	nie	tak
22	Goworowo, ul. Sienkiewicza 8	dom drewniany	nie	tak
23	Goworowo, ul. Sienkiewicza 27	dom drewniany	nie	tak
24	Góry 17	dom drewniany	nie	tak
25	Góry 19	dom drewniany	nie	tak
26	Góry 25	dom drewniany	nie	tak
27	Góry	park dworski	nie	tak

28	Jemieliste	park dworski	nie	tak
29	Kaszewiec (osada leśna Jurgi)	cmentarz wojenny z I wojny światowej	nie	tak
30	Kaszewiec (osada leśna Jurgi)	cmentarz wojenny z I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich	nie	tak
31	Kobylin	budynek szkoły podstawowej	nie	tak
32	Kunin Szlachecki	drewniany kościół pw. Najświętszej Marii Panny w granicach dz. o nr ew. 1230	A-618	tak
33	Kunin Szlachecki	plebania	nie	tak
34	Kunin	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	nie	tak
35	Kunin Szlachecki 45	dom drewniany	nie	tak
36	Kunin Szlachecki 92	dom murowany	nie	tak
37	Nogawki	cmentarz wojenny	nie	tak
38	Pasieki 31	dom drewniany	nie	tak
39	Pasieki ul. Armii Krajowej 1	dom drewniany	nie	tak
40	Pasieki, ul. Wyszynskiego 36	dom murowany	nie	tak
41	Ponikiew Duża	cmentarz wojenny	nie	tak
42	Ponikiew Duża	mogiła wojenna	nie	tak
43	Ponikiew Duża	cmentarz wojenny	nie	tak
44	Ponikiew Mała	cmentarz wojenny	nie	tak
45	Ponikiew Mała	zespół dworsko-parkowy	A-486	tak
46	Ponikiew Mała	dwór murowany	A-486	tak
47	Ponikiew Mała	park	A-486	tak
48	Szczawin	zespół pałacowo-parkowy	A-396	tak
49	Szczawin	pałac	A-396	tak
50	Szczawin	park	A-396	tak
51	Wólka Brzezińska	kirkut	nie	tak
52	Wólka Kunińska	cmentarz wojenny z I wojny światowej	nie	tak
53	Kółko (Wólka Kunińska)	młyn	nie	tak
54	Kółko (Wólka Kunińska)	dom młynarza	nie	tak
55	Zaorze	cmentarz wojenny z I wojny żołnierzy niemieckich i rosyjskich	nie	tak

56	Brzeźno	cmentarzysko starożytne (AZP 42-72/4)	A 965	tak
57	Brzeźno	cmentarzysko starożytne (AZP 42-72/1)	A 963	tak
58	Brzeźno	osada starożytna (AZP 42-72/3)	A 964	tak
59	Czarnowo	osada starożytna (AZP 43-71/1)	925	tak
60	Dzbańdzek	osada starożytna (AZP 44-70/17 i AZP 44-71/26)	932	tak
61	Goworówek	osada starożytna (AZP 42-71/1)	915	tak
62	Goworówek	osada starożytna i wczesnośredniowieczna (AZP 42-71/2)	916	tak
63	Goworówek	osada wczesnośredniowieczna (AZP 42-71/3)	917	tak
64	Grodzisk Mały	osada wczesnośredniowieczna (AZP 43-71/21)	339	tak
65	Kunin, Szarłat	osada starożytna (AZP 44-71/2)	935	tak
66	Ponikiew Duża	osada starożytna (AZP 43-71/10)	913	tak
67	Szarłat	cmentarzysko starożytne (AZP 44-71/6)	836	tak

Tab. 6. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Kadzidło

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA KADZIDŁO				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Czarnia	kościół drewniany w granicach dz. o nr. ew. 222/1 i 232/1	A-621	tak
2	Czarnia	dzwonnica	nie	tak
3	Czarnia	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	A-543	tak
4	Dylewo	cmentarz wojenny z I wojny światowej	nie	tak
5	Gleba 70	dom mieszkalny	nie	tak
6	Gleba 37	dom mieszkalny	nie	tak
7	Gleba 22	dom mieszkalny	nie	tak

8	Gleba 21	dom mieszkalny	nie	tak
9	Kadzidło	kaplica cmentarna	nie	tak
10	Kadzidło	kościół parafialny pw. św. Ducha wraz z najbliższym otoczeniem w promieniu 50 m	A-422	tak
11	Kadzidło	ogrodzenie kościoła parafialnego pw. Ducha Świętego	A-1527	tak
12	Kadzidło	kaplica cmentarna ob. mauzoleum ks. Mieszki	A-1685	tak
13	Kadzidło	Kaplica poświęcona Matce Boskiej wraz z otoczeniem w granicach dz. nr ew. 1031/2 (z murem oporowym i schodami)	A-1015	tak
14	Kadzidło	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	A-557	tak
15	Kierzek 21 (ob. 20)	dom mieszkalny	nie	tak
16	Kierzek 14 (ob. 14b)	dom mieszkalny	nie	tak
17	Kierzek	cmentarz wojenny z I wojny światowej	nie	tak
18	Piasiecznia	cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-567	tak
19	Wach	cmentarz wojenny z I wojny światowej	A-571	tak
20	Wach	cmentarz wojenny z I wojny światowej	nie	tak
21	Wach	cmentarz wojenny z I wojny światowej	nie	tak
22	Piasiecznia	schron Komendy XVI Okręgu Narodowego Zjednoczenia Wojskowego	nie	tak
23	Piasiecznia	schron Komendy XVI Okręgu Narodowego Zjednoczenia Wojskowego	nie	tak

Tab. 7. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Lelis

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA LELIS				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Dąbrówka	kościół drewniany	A-458	tak
2	Dąbrówka	drewniana dzwonnica wraz z otoczeniem w granicach dz. nr ew. 216	A-983	tak
3	Dąbrówka 49 (d. 47)	plebania drewniana	nie	tak
4	Dąbrówka 51	dom - organistówka	nie	tak
5	Dąbrówka	kapliczka przy dzwonnicy	nie	tak
6	Dąbrówka	cmentarz rzymskokatolicki parafialny	nie	tak
7	Długi Kąt	cmentarz mariawicki	nie	tak
8	Durlasy	mogiła żołnierza polskiego poległego w 1939 r.	nie	tak
9	Durlasy	mogiła Polaka zamordowanego przez Niemców	nie	tak
10	Kurpiewskie	cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich	nie	tak
11	Łęg Starościński 5	dom drewniany	nie	tak
12	Łęg Starościński 14	dom drewniany	nie	tak
13	Płoszyce 50	spichlerz – dom drewniany	nie	tak
14	Szafarczyska 11	chałupa	nie	tak
15	Szkwa	cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich	nie	tak
16	Szkwa	krzyż	nie	tak
17	Obierwia	kapliczka murowana	nie	tak
18	Olszewka	szkoła podstawowa	nie	tak
19	Szafarnia	kapliczka przydrożna	nie	tak

Tab. 8. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Łyse

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA ŁYSE				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Dęby 28	leśniczówka	nie	tak

2	Dęby 51	leśniczówka	nie	tak
3	Dęby 51	stodoła ze spichlerzem	nie	tak
4	Lipniki	kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusowego	A-469	tak
5	Lipniki	dzwonnica	A-469	tak
6	Lipniki, ul. Stacha Konwy 15	wiatrak typu kozłowego	nie	tak
7	Lipniki, ul. Stacha Konwy 23	dom murowany	nie	tak
8	Lipniki, ul. ks. Sierbińskiego 2	dom drewniany	nie	tak
9	Lipniki 17	dom murowany	nie	tak
10	Lipniki 165	dom murowany	nie	tak
11	Lipniki	cmentarz rzymskokatolicki parafialny	nie	tak
12	Lipniki	kaplica cmentarna	248A	tak
13	Lipniki	brama cmentarna	248A	tak
14	Lipniki	cmentarz żołnierzy niemieckich z czasów I wojny światowej	nie	tak
15	Lipniki	cmentarz żołnierzy niemieckich i rosyjskich z czasów I wojny światowej	nie	tak
16	Lipniki	cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej	nie	tak
17	Lipniki	cmentarz epidemiczny	nie	tak
18	Łączki 86	dom drewniany	nie	tak
19	Łyse	drewniany kościół pw. św. Anny	A-607	tak
20	Łyse	dzwonnica drewniana	nie	tak
21	Łyse	cmentarz przykościelny	nie	tak
22	Łyse	cmentarz rzymskokatolicki parafialny	nie	tak
23	Łyse	kaplica cmentarna	nie	tak
24	Łyse, ul. Kościelna 4	dom drewniany	nie	tak
25	Łyse, ul. Kościelna 6	dom drewniany	nie	tak
26	Łyse, ul. Kościelna 8	dom drewniany	nie	tak
27	Łyse, Plac 3 Maja 1	dom drewniany	nie	tak
28	Łyse, Plac 3 Maja 7	dom drewniany	nie	tak

29	Łyse, ul. Poległych 12	dom drewniany	nie	tak
30	Łyse, ul. Poległych 23	dom drewniany	nie	tak
31	Łyse, ul. Poległych 27	dom drewniany	nie	tak
32	Łyse, ul. Poległych 47	dom drewniany	nie	tak
33	Łyse	cmentarz wojenny jeńców radzieckich z czasów II wojny światowej	nie	tak
34	Rudne	kapliczka drewniana	nie	tak
35	Zalas	murowany kościół parafialny pw. św. Stanisława Kostki wraz z otoczeniem granicach dz. o nr ew. 515	A-1126	tak
36	Zalas	drewniana dzwonnica	A-1126	tak
37	Zalas	cmentarz rzymskokatolicki parafialny	nie	tak
38	Złota Góra	kapliczka drewniana	nie	tak

Tab. 9. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Myszyniec

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA MYSZYNEC				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Białusny Lasek	mogiła żołnierza francuskiego	nie	tak
2	Białusny Lasek	cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich	nie	tak
3	Charciabałda 40	dom mieszkalny	nie	tak
4	Drężek 27	dom mieszkalny	nie	tak
5	Krysiaki 52	dom mieszkalny	nie	tak
6	Myszyniec	stara część cmentarza parafialnego rzymskokatolickiego	A-532	tak
7	Myszyniec	dzwonnica	A-467	tak
8	Myszyniec	kościół murowany	A-467	tak
9	Myszyniec	plebania	nie	tak
10	Myszyniec	kirkut	nie	tak
11	Myszyniec	pomnik powstańców z 1863 r.	nie	tak
12	Myszyniec, ul. Reymonta 2	kamienica	nie	tak
13	Myszyniec Stary	kapliczka murowana	nie	tak

14	Myszyniec Stary 109	dom mieszkalny	nie	tak
15	Olszyny	mogiła żołnierza niemieckiego	nie	tak
16	Wolkowe 13	chałupa	nie	tak
17	Wolkowe 45	dom mieszkalny	nie	tak
18	Wykrot	mogiła wojenna dwóch żołnierzy rosyjskich	nie	tak
19	Wykrot 18	dom mieszkalny	nie	tak

Tab. 10. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Olszewo-Borki

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA OLSZEWO-BORKI				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Chudek, ob. Żebry-Chudek	zbiorowa mogiła z II wojny światowej	nie	tak
2	Kruki	mogiła Ludwika Kickiego	nie	tak
3	Kruki	zbiorowa mogiła z II wojny światowej	nie	tak
4	Nowa Wieś	cmentarz rzymskokatolicki parafialny	nie	tak
5	Nowa Wieś	plebania murowana	A-489	tak
6	Olszewo-Borki	budynek dworca PKP „Stacja Grabowo”	nie	tak
7	Przystań	dwór, ob. szkoła podstawowa	A-511	tak
8	Przystań	park dworski	A-511	tak
9	Przystań	założenie dworsko- parkowe	A-511	tak
10	Przystań	pozostałości po drewnianym młynie wodnym	nie	tak
11	Przystań	budynek przy młynie wodnym	nie	tak
12	Zabiele Wielkie	budynek dworca PKP	nie	tak
13	Żebry Grzymki, ob. Żebry-Stara Wieś	cmentarz z I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich	nie	tak
14	Żerań Duży	cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej	nie	tak

Tab. 11. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Rzekuń

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA RZKUŃ				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Daniszewo	cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej	nie	tak
2	Kamianka	cmentarz przykościelny	nie	tak
3	Kamianka	cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej	nie	tak
4	Przytuły Stare	cmentarz przykościelny	nie	tak
5	Przytuły Stare	budynek gorzelni	nie	tak
6	Przytuły Stare	park	A-513	tak
7	Rzekuń	kościół parafialny	A-432	tak
8	Rzekuń	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	A-548	tak
9	Rzekuń	ogrodzenie cmentarza	nie	tak
10	Rzekuń	kaplica cmentarna	A-1489	tak
11	Susk Stary	dwór	A-461	tak
12	Susk Stary	park	A-461	tak
13	Czarnowiec	krąg kamienny z pochówkiem ciałopalnym (AZP 40-72/18)	316	tak

Tab. 12. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Troszyn

Opracowanie własne na podstawie danych z wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA TROSZYN				
L.p.	Miejscowość	Obiekt	Wpis do rejestru zabytków	GEZ
1	Borowce	dwór drewniany	nie	tak
2	Choromany 3	dom murowany	nie	tak
3	Chrostowo 6	dom murowany	nie	tak
4	Chrzczony 2	dom drewniany	nie	tak
5	Dąbek 6	dom murowany	nie	tak
6	Dąbek	krzyż przydrożny	nie	tak
7	Dzbenin 7	dom drewniany	nie	tak
8	Dzbenin 18, d. 26	dom drewniany	nie	tak
9	Dzbenin 22	dom drewniany	nie	tak
10	Dzbenin 25	dom drewniany	nie	tak

11	Grucele 14	dom drewniany	nie	tak
12	Kamionowo 13	dom drewniany	nie	tak
13	Kleczkowo	zespół sakralny wraz z otoczeniem w promieniu 100 m	A-382	tak
14	Kleczkowo	kościół parafialny rzymskokatolicki	A-382	tak
15	Kleczkowo	wieża bramna – tzw. wikałówka	A-382	tak
16	Kleczkowo	ogrodzenie murowane	A-382	tak
17	Kleczkowo	dzwonnica – brama murowana	A-382	tak
18	Kleczkowo	cmentarz przykościelny	A-382	tak
19	Kleczkowo	kaplica cmentarna	A-249	tak
20	Kleczkowo	cmentarz parafialny	nie	tak
21	Kleczkowo	nagrobek J. Łuniewskiego	nie	tak
22	Kleczkowo, ul. J. Korczaka 13	dom drewniany	nie	tak
23	Kleczkowo, ul. Modrzejewskiej 20	dom drewniany	nie	tak
24	Kleczkowo	kapliczka murowana	nie	tak
25	Opęchowo, ul. Mickiewicza 11	dom drewniany	nie	tak
26	Radgoszcz-Piaski 1	dom drewniany	nie	tak
27	Radgoszcz-Piaski 9	dom murowany	nie	tak
28	Repki	cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich	nie	tak
29	Rostki 4	dom murowany	nie	tak
30	Sawały Górne	dom drewniany	nie	tak
31	Troszyn, d. Rabędy	cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej żołnierzy niemieckich i rosyjskich	nie	tak
32	Troszyn	kościół	nie	tak
33	Troszyn	nagrobek Aleksandra Puchały i Henryka Puchały	A-237	tak
34	Troszyn	nagrobek Piotra Żochowa	A-254	tak
35	Troszyn, ul. 4 Września 6	dom drewniany	nie	tak
36	Troszyn, ul. 4 Września 12	dom drewniany	nie	tak
37	Troszyn, ul. 4 Września 14	dom drewniany	nie	tak

38	Troszyn, ul. Konopnickiej 2	dom murowany	nie	tak
39	Troszyn, ul. Polna 9	dom murowany	nie	tak
40	Troszyn, ul. Słoneczna 4	dom drewniany	nie	tak
41	Troszyn	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	nie	tak
42	Troszyn	cmentarz przykościelny	nie	tak
43	Troszyn, ul. Słowackiego	dom parafialny	nie	tak
44	Troszyn, ul. Słowackiego 7	dom murowany	nie	tak
45	Troszyn, ul. Słowackiego 23	dom drewniany	nie	tak
46	Troszyn	figura Matki Boskiej	nie	tak
47	Troszyn	kaplica murowana	nie	tak
48	Zamość, ul. Ogrodowa 21	dom murowany	nie	tak
49	Zapieczne 16	dom drewniany	nie	tak
50	Zapieczne	cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich z czasów I wojny światowej	nie	tak
51	Rostki	cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich (AZP 40-73/47 i AZP 41-73/24)	776	tak

Gminne ewidencje zabytków i gminne programy opieki nad zabytkami

Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. Pośród zadań własnych gminy, o których mowa w ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2021 r. poz. 1372, z późn. zm.) znajdują się zadania z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Ponadto obowiązki w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nakłada na organy administracji publicznej ustawa z dnia 17 września 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r., poz. 710, z późn. zm.). W art. 4 wskazanego aktu prawnego ustawodawca sprecyzował, jakie działania organy administracji publicznej powinny podejmować celem zapewnienia ochrony zabytków, zaś w art. 5, jakie warunki powinien zapewnić właściciel lub posiadacz zabytku celem sprawowania właściwej opieki nad zabytkiem. W art. 22 przedmiotowej ustawy zobligowano wójta (burmistrza, prezydenta miasta) do prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się

w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 87 nakłada również na wójta (burmistrza, prezydenta miasta) obowiązek sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami.

W poniższej tabeli przedstawiono wyniki analizy posiadania programów opieki nad zabytkami przez gminy powiatu ostrołęckiego.

Tab. 13 Gminne Programy Opieki nad Zabytkami w powiecie ostrołęckim⁴⁰

Gmina	Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata	Gminna Ewidencja Zabytków
Baranowo	2021-2024	tak
Czarnia	2021-2024	tak
Czerwin	2021-2024	tak
Goworowo	2022-2025	tak
Kadzidło	brak	tak
Lelis	2020-2023	tak
Łyse	2011-2014	tak
Myszyniec	2018-2021	tak
Olszewo-Borki	2022-2025	tak
Rzekuń	2022-2025	tak
Troszyn	brak	tak

Jak widać w powyższej tabeli, tylko cztery gminy powiatu ostrołęckiego nie posiadają opracowanego programu opieki nad zabytkami. Warto zatem przemyśleć działania, które wpłyną na popularyzację pozytywnych aspektów ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie samorządów gminnych.

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu: analiza szans i zagrożeń

Przedstawiona poniżej analiza uwzględnia stan dziedzictwa kulturowego powiatu ostrołęckiego, uwarunkowania jego ochrony i realizowany przez powiat plan rozwoju lokalnego w szerokim kontekście oddziaływania społeczno-gospodarczego. Dokonana analiza ma posłużyć zdefiniowaniu podstawowych priorytetów programu opieki nad zabytkami.

⁴⁰ Stan na dzień 11 marca 2022 r.; opracowanie na podstawie Dziennika Urzędowego Województwa Mazowieckiego oraz informacji pozyskanych od: Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków, gmin

Analiza SWOT

Analiza SWOT jest metodą oceny potencjału lub konkurencyjności na podstawie analizy czterech zmiennych, którymi są:

1. **Mocne strony** („S” – od ang. *strenghts*),
2. **Słabe strony** („W” – od ang. *weaknesses*),
3. **Szanse** („O” – od ang. *opportunities*),
4. **Zagrożenia** („T” – od ang. *threats*).

Mocne strony (+):

- atrakcyjne położenie powiatu pod względem krajobrazowym,
- duży zasób obszarów chronionego krajobrazu,
- znaczne rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu powiatu,
- duży zasób obiektów zabytkowych o charakterze sakralnym, w tym kościołów drewnianych,
- zachowanie obiektów architektury dworskiej z XIX w.,
- uznanie w dokumentach strategicznych sfery dziedzictwa kulturowego za jeden z potencjalnych czynników rozwojowych,
- bogate zasoby kultury niematerialnej – dialekt, sztuka ludowa, legendy, pieśni i tańce,
- rozwój organizacji społecznych zajmujących się kulturą i tożsamością lokalną,
- potencjał społeczny – funkcjonowanie i promowanie twórców oraz zespołów ludowych na terenie powiatu,
- potencjał turystyczno-rekreacyjny: szlaki piesze i rowerowe, elementy infrastruktury turystycznej oraz baza usług turystycznych.

Słabe strony (-):

- niewystarczający stopień zabezpieczenia i ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego,
- zły stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych ,
- niska świadomość społeczna w zakresie konieczności dbania o zabytki,
- niewystarczające środki finansowe na opiekę nad zabytkami,
- brak dostępu do obiektów zabytkowych stanowiących własność prywatną,
- brak inwestorów zewnętrznych zainteresowanych rewitalizacją obiektów zabytkowych,
- niewystarczający stopień opieki nad zabytkowymi cmentarzami.

Szanse:

- uwzględnienie potrzeb ochrony i promocji dorobku dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych powiatu,
- tworzenie infrastruktury turystycznej powiatu przy jednoczesnej promocji i ochronie oryginalnej kultury ludowej Kurpiów Puszczy Zielonej,
- budowa porozumień i współpracy, w tym z lokalnymi samorządami, celem wspólnej realizacji przedsięwzięć służących ochronie dziedzictwa kulturowego,
- adaptacje, modernizacje i remonty przy wykorzystaniu możliwości finansowania zewnętrznego (m.in. fundusze europejskie, środki ministerstwa kultury i dziedzictwa narodowego),
- możliwość wykorzystania technologii cyfrowych w celu popularyzacji i udostępnienia zasobów dziedzictwa kulturowego,
- wdrażanie projektów edukacyjnych i promocyjnych zwiększających świadomość społeczną w zakresie ochrony dóbr dziedzictwa kulturowego.

Zagrożenia:

- niewystarczające środki na renowację obiektów zabytkowych,
- samowolne działania na zabytkach,
- niedostateczna edukacja społeczna zakresu wartości i ochrony dziedzictwa kulturowego,
- brak systemu fachowej wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym i niedostateczne wykorzystanie technik cyfrowych,
- niewystarczające środki z budżetów samorządowych na odnowę obszarów i obiektów zabytkowych oraz niskie nakłady właścicieli prywatnych,
- stopień skomplikowania procedur aplikacyjnych o środki zewnętrzne służące zachowaniu dziedzictwa kulturowego i silna konkurencja ze strony ościennych powiatów,
- powstawanie nowoczesnej zabudowy i nieodpowiednie jej dopasowywanie do występujących w sąsiedztwie obiektów zabytkowych, co w konsekwencji zaburza ład przestrzenny i estetykę,
- niewłaściwe dostosowanie sposobu użytkowania obiektów zabytkowych do ich charakteru i cech funkcjonalnych.

Założenia programowe

Przedmiotowe opracowanie wyznacza priorytety w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Zostały one wyznaczone zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, z uwzględnieniem dokumentów programowych wyższego szczebla oraz po dokonaniu diagnozy stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Natomiast prace związane z wdrażaniem i monitorowaniem niniejszego Programu należą do zadań samorządu lokalnego .

Priorytety programu opieki nad zabytkami

Priorytety Programu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Ostrołęckiego na lata 2022-2025 opracowane zostały w oparciu o przeprowadzoną diagnozę stanu dziedzictwa kulturowego i analizę SWOT. Priorytety są zgodne z Planem Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030, priorytetami wyznaczonymi w Programie opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim na lata 2022-2025.

1. Priorytet I

Ochrona dziedzictwa kulturowego przy jednoczesnym wykorzystaniu potencjału przyrodniczego

2. Priorytet II

Promocja i edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego

3. Priorytet III

Tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym

Kierunki działań i zadania programu opieki nad zabytkami

W celu realizacji priorytetów wyznaczonych w Powiatowym Programie Opieki nad zabytkami na lata 2022-2025 określono następujące długofalowe kierunki działań:

1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i podejmowanie działań poprawiających stan ich zachowania.

2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu.
3. Podwyższenie świadomości wartości dziedzictwa kulturowego powiatu.
4. Pobudzenie w lokalnej społeczności zainteresowania dziedzictwem materialnym i niematerialnym powiatu.
5. Wykorzystanie nowych technologii do promocji dziedzictwa kulturowego,
6. Budowanie bazy wiedzy o dziedzictwie kulturowym,
7. Korzystanie z technik cyfrowych.

Tab. 13. Zakres działań i zadania programu opieki nad zabytkami

PRIORYTET I Ochrona dziedzictwa kulturowego przy wykorzystaniu potencjału przyrodniczego	
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA
1. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i podejmowanie działań poprawiających stan ich zachowania	• monitoring stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych • zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed zniszczeniem i dewastacją, prace remontowe • aplikowanie o środki zewnętrzne na remonty, renowacje, restauracje, rewitalizacje zabytków • informowanie właścicieli zabytków o możliwości pozyskiwania środków zewnętrznych na odnawianie zabytków
2. Zwiększenie atrakcyjności zabytków poprzez turystyczne zagospodarowanie walorów przyrodniczych powiatu	• oznakowanie obiektów udostępnianych w celach turystycznych • uwzględnienie informacji o zabytkach w produkcie turystycznym powiatu

	• opracowanie i wytyczenie szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego
--	---

PRIORYRET II Promocja i edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego	
1. Podwyższenie świadomości wartości dziedzictwa kulturowego	• propagowanie wiedzy o dziedzictwie w placówkach oświatowo-wychowawczych • publikacja materiałów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w lokalnej prasie i w materiałach promocyjnych powiatu
2. Pobudzenie zainteresowania dziedzictwem materialnym i niematerialnym powiatu	• współorganizacja konkursów plastycznych i fotograficznych o tematyce zabytków powiatu • wspieranie rozwoju lokalnych inicjatyw o tradycjach folklorystycznych • współorganizacja i dotowanie cyklicznych imprez kulturalnych, inscenizacji oraz ważnych wydarzeń historycznych, w szczególności organizowanych w obiektach zabytkowych, kultywujących tradycję i budujących tożsamość lokalną
3. Wykorzystanie nowych technologii do promocji dziedzictwa kulturowego	• promocja na stronie internetowej powiatu dobrych praktyk w zakresie działań renowacyjnych, rewitalizacyjnych, remontowych zabytków • zamieszczanie na stronie internetowej treści informacyjnych związanych z tematyką turystyki kulturowej, w tym informacji o wytyczonych szlakach i ścieżkach edukacyjnych

	• zamieszczanie na stronie internetowej powiatu oraz w lokalnych mediach informacji o zasobach dziedzictwa kulturowego powiatu
--	--

PRIORYRET III: Tworzenie systemu wiedzy o zabytkach i dziedzictwie niematerialnym	
1. Budowanie bazy wiedzy o dziedzictwie kulturowym	• współpraca z gminami i wojewódzkim konserwatorem zabytków • współpraca z organizacjami pozarządowymi podejmującymi problematykę zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego • współpraca z właścicielami zabytków i społecznością lokalną • współpraca z organami administracji publicznej wyższego szczebla
2. Korzystanie z technik cyfrowych	• rozbudowanie strony internetowej powiatu o treści związane zabytkami powiatu ostrołęckiego • promocja projektów dotyczących digitalizacji i archiwizacji dokumentów i fotografii dziedzictwa

Instrumentarium realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego

Zadania określone w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- a) **instrumentów prawnych** ukształtowanych przez przepisy ustawowe, a w szczególności instrumentów wynikających z następujących aktów prawnych: ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami, ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawa prawo budowlane, ustawa prawo ochrony środowiska, czy ustawa o ochronie przyrody,
- b) **instrumentów finansowych** zakładających udział dotacji, subwencji, dofinansowań oraz środków pochodzących z funduszy europejskich oraz innych źródeł zewnętrznych,
- c) **instrumentów koordynacji** – realizacja projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych programach, współpraca z ośrodkami naukowymi i organizacjami społecznymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami,
- d) **instrumentów społecznych** wyrażających się poprzez uzyskanie dla programu wsparcia lokalnej społeczności i współdziałania z organizacjami społecznymi w obszarze edukacyjnym i promocyjnym,
- e) **instrumentów kontrolnych** – poprzez ocenę stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego, sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji Programu oraz aktualizację bazy zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu.

Zasady oceny realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Ostrołęckiego na lata 2022-2025

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2021 r. poz. 710, z późn. zm.) Zarząd Powiatu zobowiązany jest do sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami i przedstawiania go Radzie Powiatu. Sprawozdanie powinno być poprzedzone analizą realizacji programu, uwzględniającą stopień wykonania zadań przyjętych do realizacji oraz efektywność ich wykonania. Analiza powinna uwzględniać następujące wskaźniki:

- udział wydatków powiatu ostrołęckiego na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- kwota pozyskanych środków zewnętrznych,

- liczba obiektów wyremontowanych oraz zabezpieczonych przed zniszczeniem i dewastacją,
- liczba opracowanych szlaków turystycznych z uwzględnieniem zasobów dziedzictwa kulturowego,
- liczba przeprowadzonych prelekcji, szkoleń, warsztatów poświęconych tematyce dziedzictwa kulturowego powiatu,
- liczba współorganizowanych i dotowanych imprez kulturalnych,
- liczba przeprowadzonych konkursów plastycznych i fotograficznych,
- liczba wspartych lub dotowanych organizacji,
- liczba publikacji prasowych i internetowych,
- liczba promowanych projektów dotyczących digitalizacji i archiwizacji dokumentów i fotografii dziedzictwa kulturowego,
- zakres współpracy z gminami, konserwatorem zabytków, organami administracji publicznej wyższego szczebla, organizacjami pozarządowymi i właścicielami zabytków.

Źródła finansowania Programu

Finansowanie i współfinansowanie opieki nad zabytkami odbywa się na zasadach określonych w rozdziale 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Podstawowym źródłem finansowania zabytków w Polsce są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów poszczególnych samorządów. Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- wojewódzcy konserwatorzy zabytków,
- organ stanowiący – gminy, powiaty, samorządy województwa.

Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu. Ponadto,

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury oraz realizuje dotacje na badania archeologiczne.

Poza środkami budżetu państwa i samorządu, powiat ma możliwość pozyskania środków z zewnątrz, w tym z funduszy unijnych (fundusze strukturalne, programy regionalne czy programy adresowane do sektora kultury) oraz pozaunijnych (np. fundusze norweskie i fundusze EOG). Działania na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami mogą być finansowane również ze środków niepublicznych, pochodzących od osób fizycznych, prawnych, spółek nieposiadających osobowości prawnej, organizacji czy instytucji kościelnych.

Szczegółowe informacje dotyczące pozyskiwania środków finansowych na realizację zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na stronach internetowych:

- <http://www.mkidn.gov.pl/>
- <http://www.mwkwz.pl/>
- <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>
- <https://www.eog.gov.pl/>
- <https://www.mazovia.pl/>
- <https://www.ppp.gov.pl/>

Bibliografia

Literatura i wybrane dokumenty programowe:

- Czesław Brodzicki, *Ziemia Łomżyńska do 1529 roku*, Warszawa 1999,
- Marcin Żerański, *Puszcza Zielona – przewodnik turystyczny*, Cieszyn: Pracownia na Pastwiskach 2008,
- Marcin Żerański, *Powiat ostrołęcki. Szlacheckie zaścianki i kurpiowska puszcza – przewodnik turystyczny*, Cieszyn: Pracownia na Pastwiskach 2011,
- Adam Białczak, *W stulecie budowy kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Baranowie*; Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 2014,
- Rafał Janowicz: *Komunikacja marketingowa w architekturze*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2012,
- Urszula Myga-Piątek, *Historia, metody i źródła badań krajobrazu kulturowego*, Sosnowiec 2005,
- Kamil Wójcikowski, Robert Fidura, *Uzasadnienie heraldyczno-historyczne projektów symboli gminy Rzekuń*, Łódź-Laski Szlacheckie 2013 r.,

- Kamil Wójcikowski, Robert Fidura, Uzasadnienie projektów symboli powiatu ostrołęckiego, Łódź – Laski Szlacheckie, 2021r.,
- Anna Szablowska, *Gmina jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego: Organizacja i funkcjonowanie gminy*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 18, 2004 r.,
- Narodowa Strategia Rozwoju Kultury 2004-2020,
- Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 (SRKS),
- Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030,
- Krajowa Polityka Miejska do 2023 roku,
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030,
- Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami 2019-2022,
- Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Ochrona Zabytków”,
- Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2030,
- Strategia Rozwoju Kultury w województwie mazowieckim na lata 2015-2020
- Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025,
- Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrołęckiego na lata 2021-2030,
- Program Współpracy Powiatu Ostrołęckiego z Organizacjami Pozarządowymi na 2022 r.
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Czerwin na lata 2021-2024,
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Lelis na lata 2020-2023,
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Olszewo-Borki na lata 2017-2020,
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Myszyniec na lata 2018-2021,
- Lokalny Program Rewitalizacji dla Gminy Myszyniec na lata 2016-2023,
- Wykaz zabytków Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków Delegatura w Ostrołęce,
- Jerzy Kijowski, Studium historyczno-heraldyczne powiatu ostrołęckiego. Dzieje powiatu,

Strony internetowe:<http://stat.gov.pl/><https://www.nid.pl/pl/><https://www.wrotamazowska.pl><http://www.baranowo.pl/><http://goworowo.pl>www.czerwin.pl/

https://www.lelis.pl/	www.gminalyse.pl
http://www.myszyniec.pl	http://www.parafia.myszyniec.pl
http://www.olszewo-borki.pl	http://www.turystyka.olszewo-borki.eu
http://www.rzekun.pl/	http://www.kadzidlo.pl/
http://troszyn.pl/	http://www.czarnia.samorzady.pl/
http://www.parafiakleczkowo.pl/	www.to.com.pl
https://pl.wikipedia.org/	http://www.polskaniezwykla.pl/
http://www.ostroleka.republika.pl/	http://drewnianemazowsze.pl/
http://mazowieckiszlaktradycji.com/	http://epowiatostrolecki.pl/
http://www.polskiezabytki.pl	http://www.mkidn.gov.pl/
http://www.mwz.pl/	https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/
https://www.eog.gov.pl/	https://www.mazovia.pl/
https://www.ppp.gov.pl/	https://mapy.zabytek.gov.pl/nid/
http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_II/744	

Spis rycin

Ryc. 1. Powiat ostrołęcki w układzie gmin	28
Ryc. 2. Projekt herbu powiatu ostrołęckiego.....	29
Ryc. 3. Logo powiatu ostrołęckiego.....	29
Ryc. 4. Herb gminy Baranowo	36
Ryc. 5. Herb gminy Czerwin.....	41
Ryc. 6. Herb gminy Goworowo	45
Ryc. 7. Herb gminy Kadzidło.....	49
Ryc. 8. Herb gminy Lelis	53
Ryc. 9. Herb gminy Myszyniec.....	60
Ryc. 10. Herb gminy Olszewo-Borki	62
Ryc. 11. Herb gminy Rzekuń	66
Ryc. 12. Herb gminy Troszyn	69

Spis fotografii

Fot. 1. Neogotycka świątynia pw. Narodzenia NMP w Baranowie	37
Fot. 2. Drewniany kościół w Brodowych Łąkach	38
Fot. 3. Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Czarni.....	40
Fot. 4. Kościół pw. Trójcy Przenajświętszej w Czerwinie.....	41
Fot. 5. Neogotycka kaplica grobowa Andlauerów	42
Fot. 6. Wnętrze barokowego kościoła z 1791 roku w Piskach.....	44
Fot. 7. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Goworowie	46

Fot. 8. Pałac w Szczawinie	47
Fot. 9. Kościół św. Jana Chrzciciela w Kuninie	48
Fot. 10. Pałac w Brzeźnie	49
Fot. 11. Kościół pw. Ducha Świętego w Kadzidle	50
Fot. 12. Kościół św. Michała Archanioła w Czarni (gm. Kadzidło)	52
Fot. 13. Kościół Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Lelisie	53
Fot. 14. Kościół pw. św. Anny w Dąbrówce	54
Fot. 15. Niedziela Palmowa w Łysych	56
Fot. 16. Kościół pw. św. Anny w Łysych	57
Fot. 17. Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Lipnikach	58
Fot. 18. Wiatrak w Lipnikach	58
Fot. 19. Kościół parafialny pw. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu	61
Fot. 20. Drewniany dworek w Przystani	64
Fot. 21. Plebania w Nowej Wsi	65
Fot. 22. Kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Rzekuniu	67
Fot. 23. Dwór w Susku Starym	68
Fot. 24. Zajazd Szlachecki w Troszynie	70
Fot. 25. Kościół św. Wawrzyńca w Kleczkowie	71

Spis tabel

Tab. 1. Gminy powiatu ostrołęckiego	28
Tab. 2. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Baranowo	72
Tab. 3. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Czarnia	72
Tab. 4. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Czerwin	73
Tab. 5. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Goworowo	74
Tab. 6. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Kadzidło	77
Tab. 7. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Lelis	79
Tab. 8. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Łyse	79
Tab. 9. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Myszyńiec	81
Tab. 10. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Olszewo-Borki	82
Tab. 11. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Rzekuń	83
Tab. 12. Wykaz zabytków wpisanych do rejestru – Gmina Troszyn	83
Tab. 13. Gminne Programy Opieki nad Zabytkami w powiecie ostrołęckim	86
Tab. 13. Zakres działań i zadania programu opieki nad zabytkami	90